

ELTE BTK Művészettörténet MA I.

Brunner Attila

Budapesti építészek Kiskunfélegyházán 1890–1904

Az alábbiakban Kiskunfélegyháza építészettörténetének egy fejezetébe, az érett historizmus 1890 és 1903 közötti időszakába pillanthatunk bele a városba érkező budapesti építészek szemszögén keresztül. A város feltáratlan építészettörténetének ez a fejezete az 1880-as évek végén kezdődik. A historizmus itt az 1870-es években jelent meg magánépületeken (Szarvas/Klászik-ház, 1871,¹ Kalmár-kápolna, 1875²), s mindvégig elsősorban a lakóház-építkezések terén érezte hatását a mintakönyvek és üzemek által terjesztett, rendelhető stukkóformákkal,³ vagyis főleg a homlokzatalakítás tekintetében. 1900 körül már nemcsak földszintes lakóházak épületek, elegendő tőke gyűlt össze, hogy a Kossuth utcán emeletes házak sora (Kiss Lajos-féle ház, Molnár Imre-féle ház, Feuer-ház, Nagy Gyula-féle ház) épüljön 1898 és 1901 között. Létrejött ezzel a mai városkép közvetlen előzménye, amit a szocializmus éveiben is csak részben tudtak eltüntetni.⁴

Bevezetés

1 Részletesebben, Fekete János kutatásai alapján ír az épületről Urbánné 2005, 41–42.

2 Az alapítványi templomról részletesebben ír Fekete 1994, 4; Bánkiné Molnár (szerk.) 1998, 241; Urbánné 2005, 50; Szikszai 2008, 241. A helytörténeti irodalom Fekete János nyomán Pártos Gyula művének tartotta, azonban ezt alátámasztó bizonyítékkal nem rendelkezünk. A szerző erre vonatkozó kutatásai még közöletlenek.

3 Egy ilyen katalógus (Molnár Dániel nagykorösi cserépkályha- és épületkerámia gyára) részleteit közli Novák 1999, 149–160

4 Kiss Lajos házát (Kossuth u. 6.) Ujszászy János építőmester tervezte, 1898-ban épült, mint Molnár Imre háza (Kossuth u. 10). Nagy Gyula háza 1901-ben épült a Kossuth u. és Kazinczy u. sarkán, lebontották. – Urbánné 2005, 18, 26, 33. A Feuer-ház 1897–1989-ban épült szintén Ujszászy tervei alapján, a korábbi kutatás

A jelentős számú magánépítkezés mellett a középítkezések száma – más, hasonló népességszámú alföldi mezővárosoktól eltérően – elenyésző volt.⁵ A neostílusok (főképp a neoreneszánsz és a neobarokk) mégis gyorsan polgárjogot nyertek. Dötzer Ferenc és Pártos Gyula (1845–1916) terve alapján 1872 és 1877 között felépült a város máig legmagasabb épülete, a neoreneszánsz Szent István-templom (Újtemplom). Pártost ezek után többször visszahívták a városba. 1876-ban emeletréépítést tervezett az 1809-ben alapított alгимnáziumra, itt kapott helyet az 1876-ban Csongrádról Félegyházára áthelyezett tanítóképző; 1883-ban a városháza mellett építendő Korona Szálló tervezetének elkészítésére kérték fel, és a hatvan évvel azelőtt, 1823-ban épült (azóta lebontott) városháza toldalékepítkezéséhez készített költségvetést. Az 1880-as években két városi középület valósult meg. 1886-ban a Korona Szálló Szentpály József szegedi építész tervei szerint,⁶ 1889-90-ben pedig a vasútállomás mellett a laktanya a Gregersen G. és Fiai cég terve szerint.⁷

A historizmus így a 19-20. század fordulójára uralkodó irányzattá vált a város építészetében. A városban okleveles építész (ahogy akkor nevezték, műépítész) nem élt, így Szegedről, Budapestről érkeztek a hivatásos szakemberek, akik, ha volt ilyen, tervpályázat útján értesültek a lehetőségekről. Tervpályázat alapján kapta például Szentpály a megbízást a Korona Szálló terveinek elkészítésére, de ez a módszer inkább 1900 után vált általánossá. 1900 előtt a város inkább közvetlen megbízásokat adott tervvázlatok elkészítésére. A megfelelő képesítéssel nem rendelkező építőmesterek nem kaptak közvetlen megbízást, az ő tevékenységük inkább a magánépítkezésekre koncentrált, az

nem találta az építési iratokat: BKMÖL V. 175/b. I. 2738/1894. Az 1970-es és 80-as években a Kossuth utcát szinte teljesen átépítették, régi házakat bontottak le, hogy több emeletes, soklakásos házakat építsenek. A rendezési tervet Korbonits Dezsőné készítette. – Korbonits 1971. A historizmus városépítészetéhez kapcsolta a kiskunfélegyházi Kossuth utcát Winkler Gábor is – Winkler 1993, 47, 48. Meg kell jegyezni, hogy mivel jelen tanulmányban inkább az egyéni teljesítmények szempontjából vizsgáljuk a város építészetét, nem teszünk különbséget a szigorú értelemben vett neostílusok (neoreneszánsz, neobarokk, neogótika) és az ezeket keverten alkalmazó eklektika között. Annál is inkább, mivel számos kisebb polgárházat lehetetlen egyik vagy másik kategóriába sorolni. Ilyen épületre (Puky-ház) Ziegler Géza építésztével kapcsolatban a későbbiekben térünk ki.

⁵ Összevetésre mindenekelőtt Kecskemét kínálkozik, az 1890-es években Lestár Péter, majd Kada Elek polgármestere munkája nyomán hihetetlen gyorsan modernizálódó város. Lásd Péterné Fehér 2003.

⁶ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL), V. 175/b. Kiskunfélegyháza Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Közigazgatási iratok (a továbbiakban: V. 175/b.) I. 516/1885

⁷ Urbáné 2005, 32–33

reprezentatív középületeknek általában csak kivitelezői lehettek. A tárgyalt 1890 és 1904 közti bő évtized hét jeles magyar építész városbéli megfordulásának az időszaka. A velük kapcsolatos eddig csak részben közölt, illetve közöletlen adatok működésüket jobban megvilágíthatják.

Czigler Győző (1850–1905) munkássága, ha teljességében nem is, de jól ismert a szakirodalomban.⁸

Czigler műegyetemi tanárként, építészként egyaránt ismert és elismert, a historizmus és a századforduló meghatározó építészegyenisége volt, a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet elnöke, a József Műegyetem (ma Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem) tanára. Kiskunfélegyházi működésére Kőfalviné Ónodi Márta hívta fel először a figyelmet.⁹ Czigler a város meghívására többször is megfordult Félegyházán. Tervei szerint itt végül nem emeltek épületet, az általa tervezett leányiskola története ezért mélyen a város történetében gyökerezik.

Az 1880-ban felszentelt Szent István-templomhoz 1885-ben felállított plébániának sokáig nem volt önálló plébániaépülete. A város erre a célra a templom mellett lévő kaszárnyaépületet szerette volna megszerezni, mivel azonban az állami tulajdonban volt, a városnak előbb a honvédelmi minisztériummal kellett tárgyalásba bocsátkoznia egy új kaszárnya (laktanya) építéséről.¹⁰ A kaszárnyát végül a Kossuth-utca végén, a vasútállomástól nem messze kezdték építeni a Gregersen G. és fiai cég tervei szerint 1889-ben.¹¹ A kaszárnya átadása után a telket a Szent István Plébánia kapta volna meg. Azonban az ügy irányt váltott Schuszter Constantin (1817–1899) váci megyés püspök adománya folytán. A püspök 1888-ban 40 000 forintos alapítványt tett egy a városban felépítendő leányiskola felépítésére.¹² A város részéről felmerült, hogy ezt az iskolát a régi kaszárnya helyére, a

**Czigler Győző,
Nagy Virgil és
Pártos Gyula**

8 Lásd nekrológiát a Lyka Károly szerkesztette Művészetben: „Czigler Győző”, in: Művészet 4. évf. 3. sz. (1905. március), 187–188.; a Magyar Iparművészetben – „Czigler Győző”, in: Magyar Iparművészet 8. évf. 2. sz. (1905 május), 161–166. – és Nagy Virgil emlékező sorait 1911-ben a Czigler-emlékplakett megalapítása alkalmából. – Nagy Virgil: „Czigler Győző emlékezete”, in: A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye, 45. évf. 19. sz. (1911), 250–252; továbbá: Németh (szerk.) 1981, 68, 70–71, 79, 149, 153; Déry–Merényi 2000, 49–50.

9 Kőfalviné Ónodi 2009, 174–175; Kőfalviné Ónodi 2010, 65

10 Váci Püspöki és Káptalani Levéltár (a továbbiakban: VPKL) I.1.d. Acta parocciarum, Kiskunfélegyháza – Újplébánia, (a továbbiakban: I. 1. d. I. 1. d. Kkfh–Új) 8. csomó (1886). Molnár István polgármester levele Schuster Constantin váci püspöknek, 1886. dec. 13.

11 Lásd a 7. jegyzetet!

12 BKMÖL V. 175/b. I. 1456/1889

templom mellé kellene építeni. (Ez a terület volt alkalmas egy ekkora középület elhelyezésére, s mellette szólt az is, hogy a templom közvetlen közelében áll a természetesen katolikus szellemben nevelendő lányok épülését szolgáló.) Bár ez keresztülhúzta Kiss Boldizsár plébános és Csima István újtemplomi kántor reményeit, hogy a templom közvetlen közelében fekvő lakást nyerjenek, a város javára erről a szándékukról lemondtak.¹³ A város komolyan kezdett foglalkozni az építés ügyével, mivel azonban korszerű követelményeknek eleget tévő újonnan épült iskolája nem volt, mintaképeket kellett keresnie. Erre a célra a Szent István-temploméhoz hasonló titulusú, országos hírű eperjesi Stefánia (a forrásokban Stephaneum) leányiskolát¹⁴ találták alkalmasnak, ezért 1890-ben elkérték az épület terveit (és a hozzá tartozó fényképeket, összesen öt darabot). A terveket Agócs János ótemplomi plébános vette át,¹⁵ és Zámbo Géza polgármester küldte vissza 1891. május 9-én. Ebben a levelében már beszámolt arról, hogy Czigler Győzöt bízták meg a vázlattervek elkészítésével.¹⁶ Ugyanakkor nem valószínű, hogy alapul vették volna, mivel az építendő iskola helyiségeinek számát és beosztását (a tervezési programot) már 1889 októberére elkészítették.¹⁷ Időközben, 1890-ben a város talán legtehetősebb polgára, Kalmár Józsefné (1814–1909) 50 000 forintot tett le, hogy a leányiskola megvalósulhasson.¹⁸

1889. október 18-án Agócs János, a Sárkány Boldogasszony templom plébánosa, Mihálovits Jenő városi mérnök és Ulrich István jegyző jelentették Zámbo Géza polgármesternek, hogy készen van a tervezési program.¹⁹ A városi mérnök elkészített három alaprajzvázlatot, mindhármat pauszra: a pince, a földszint és az első emelet alaprajzát. A polgármester ezeket a terveket mutatta be Czigler Győzőnek, miután az építészt a városba hívta 1891-ben:

13 VPKL I.1.d. Kkfh-Új, 11. csomó (1889), Kiss Boldizsár levele a váci püspöknek, 1889. nov. 10.

14 Az iskola a 19. század elején már működött, és a város főutcájában volt. A Stefánia nevű intézményről közelebbit nem sikerült fellelnem. – „Eperjes”, in: *A Pallas Nagy Lexikona*, VI, Budapest 1894, 207. <<http://mek.niif.hu/00000/00060/html/032/pc003220.html>>

15 VPKL I. 1. d. I. 1. d. Kkfh-Új, 12. csomó (1890), Agócs János elismervénye az átvételről, 1890. szept. 28.

16 VPKL I. 1. d. I. 1. d. Kkfh-Új, 13. csomó (1891), Zámbo Géza levele a püspöknek, 1891. máj. 9.

17 BKMÖL V. 175/b. I. 1456/1889

18 Uo.

19 Uo.

Nagyságos Czigler Győzőnek
tanár a Kir. József műegyetemen

Budapesten
IX. ker. Üllői út 11. sz.

Kun-félegyháza városa egy internátussal összekötött s szerzetesnők vezetése alatt álló 8 osztályú leánynevelő intézetet óhajt építeni.

Tudva azt, hogy Nagyságod már hasonló célú intézetek tervezésével foglalkozott, teljes bizalommal fordulok Nagyságodhoz azzal a kéréssel, szíveskedjék ide kirándulni beépítendő telek megtekintése és az intézet prospectusának és tervezete elkészítésének megkésztése végett.

Kívánatosnak kell azonban jeleznem, hogy Nagyságod utazásainak idejét velem előzetes tudassa, hogy az e célra kiküldött bizottság összehívása iránt ideje korán intézkedhessem.

Kunfélegyházán 1891. márc. 18.

Zámbó
polgármester.²⁰

Czigler elfogadta a felkérést, és 1891. július 20-án elkészített két tervváltozatot is.²¹ Az első változat²² 3+6+1+6+3 tengelyes, teljesen szimmetrikus egyemeletes épületet mutat. A főbejárat a középtengelyben nyílik, tőle jobbra és balra, a földszinten és az emeleten is hat-hat, hat-hat téglalap alakú ablak. A két sarokrízalit előreugrik, így a besüllyedő bejárat részhez előkert is került. U-alakú alaprajzának tengelyéhez tornaterem csatlakozik, a telken nincs melléképület jelölve. (1. kép) A második tervváltozat²³ az elsőhöz hasonló, a középtengelyre szimmetrikus homlokzatot mutat, a főbejárat felett barokk toronnyal, az oldalrizalitokon nem ablakokkal, hanem félköríves záródású fülkékben álló historizáló szobrokkal. (2. kép) Ez a második tervváltozat bizonyult sikeresebbnek, a majdani végső tervektől csak kisebb részletekben különbözik. 1891. november 12-én ennek a változatnak rövidített változatát mutatta be Czigler.²⁴ (3. kép) Az oldalrizalitokon itt is szobrok állnak félköríves fülkében, azonban a főhomlokzat

20 Uo. A közölt forrásokat mai helyesírásunknak megfelelően adjuk közre. Az esetleges értelemzavaró elírásokat szögletes zárójelben „sic!” szóval jelezzük. A szögletes zárójelbe tett szövegrészek szerkesztői betoldások, amelyekre a szövegértés szempontjából volt szükség. A forrásközlésekhez általában hozzátartozó legendáktól eltekintettünk.

21 BKMÖL XV. 15. Kiskunfélegyházi tervrajzok gyűjteménye. A jelenleg rendezetlen anyagra a továbbiakban nem hivatkozom, valamennyi említett tervrajz a Kiskunfélegyházi Részlegben található. Lábjegyzetben a tervrajzok adatait adtam meg. 22 39,8 x 49,7 cm, jelezve jobbra lent: Czigler 1891. júl. 20, színes homlokzati vázlat-terv, tus, akvarell; alaprajza 56,6 x 47,7 cm. j. j. l.: Czigler 1891. júl. 20., tus, szakadt 23 37,8 x 49,7 cm, j. j. l.: Czigler 1891. júl. 20., tus, erősen szennyeződött 24 43,5 x 49,8 cm, j. j. l.: Czigler 1891. nov. 12., tus

csak 1+3+1+3+1 tengelyes. Ennek a változatnak elkészült az oldal-homlokzati vázlat-terve is.²⁵ (4. kép) A nyugati homlokzatról készült rajz az emeleten félköríves, zárókővel és vállkőig archivolttal díszített ablakokat, a földszinten téglalap alakú ablakokat mutat. 3+1+4+1+3 tengelyes homlokzatát attikával díszített rizalitok tagolják, földszintje kváderezett. A hozzájuk tartozó földszinti²⁶ és emeleti alaprajz vázlat-terve²⁷ szabálytalan négyszögű telken építendő, U-alaprajzú épületet mutatnak, amelynek első emeletén a bejárati csarnok fölött kápolna van (ez magyarázza a tiszta neoreneszánsz homlokzathoz illesztett torony neobarokk stílusát). (5–6. kép)

A végleges tervek visszatérnek a második változathoz. (7–11. kép) A színezett homlokzati rajz az előzőkhöz képest érett, végleges elképzelést mutat.²⁸ A homlokzat a második változat felnagyított, és a felnagyítás következtében díszitettebb változata. Földszintjén téglalap alakú, emeletén félköríves záródású, zárókővel és a vállkőig archivolttal díszített ablakokkal. Az 1+5+1+5+1 tengelyes homlokzat emeleti ablakai között kör alakú kerámiabetétek, az épület két szélső rizalitján félköríves fülkében szobrok (esetleg sgrafittó). A bejárat fölött a kápolna ablaka félköríves, korinthoszi fejezetekkel ellátott pilaszterek keretezik; az ablak fölött félköríves timpanon mögül barokk torony emelkedik. A hozzá tartozó keresztmetszet,²⁹ földszinti és emeleti alaprajzokon³⁰ kívül a telek északkeleti sarkába tervezett gazdasági épület terve is elkészült.³¹ Tornacsarnok ezen a változaton már nincs. Az U-alakú épület középtengelyébe esik a főbejárat, felette az emeleten a kápolna és a lépcsőház. Az udvarra az egyébként szűk folyosókból nyíló ablakokból lehetett volna lenézni. A földszinten lett volna óvoda, tanterem, az emeleten a kápolnán kívül hálószobák, zongoraszoa. Az étkező, a faskamra és a mosókonyha az építő bizottság szerint a pincébe került volna.

25 43,5 x 49,8 cm, j. j. l.: Czigler 1891. nov. 12., tus

26 BKMÖL XV. 15. Czigler: leányiskola terve, 64,6 x 44,5 cm, j. j. l.: Czigler 1891. nov. 12.

27 BKMÖL XV. 15. Czigler: leányiskola terve, 64,9 x 44,6 cm, j. j. l.: Czigler 1891. nov. 12.

28 BKMÖL XV. 15. Czigler: leányiskola terve, tus, akvarell, 57 x 81,2 cm, j. j. l.: Czigler, dátum nélkül

29 BKMÖL XV. 15. Czigler: leányiskola terve, 57,4 x 61,5 cm, j. j. l.: Czigler, dát. nélk., tus

30 BKMÖL XV. 15. Czigler: leányiskola tervei, mindkettő 66,8 x 93,5 cm, j. j. l.: Czigler, dát. nélk., tus, a földszinti alaprajznál a gazdasági épület alaprajza is látható

31 BKMÖL XV. 15. Czigler: leányiskola terve, homlokzat, oldalnézet és metszet, tus, papír, 57,5 x 81,2 cm, j. j. l.: Czigler, dát. nélk.

A terveket 1892. március 28-án küldték el jóváhagyásra a váci egyházmegyéhez.³² (Tehát a dátum nélküli végleges tervek ez előtt készülhettek.) Az épület, amely a mai Móra Ferenc Gimnázium helyén lévő, a gimnázium 1896-os építése előtt lebontott kaszárnya helyén épült volna (a Szent István-templom és a Wesselényi utca között), nem valósult meg, 1894-ben a város elállt az építéstől. 1895-ben a telket már más építkezés céljára szánták. Nem tudjuk, mikor ejtették meg az elszámolást, amelyhez Czigler négy, dátum nélküli tervet csatolt mellékletként, egy keresztmetszetet,³³ egy földszinti³⁴ és egy emeleti³⁵ alaprajzot, valamint egy színezett pincealaprjzot.³⁶

Czigler személyét nemcsak a leányiskola tervei kapcsolják Kiskunfélegyháza-hoz.

1888-ban három épületen, az 1823-ban épített (s 1910-ben lebontott) városházán, az 1809-ben épített mai Béke téri algimnázium és tanítóképzőn (ma a Constantinum Intézmény része), és a Pártos Gyula tervei alapján 1773-tól 1776-ig épített, 1880-ban felszentelt római katolikus Szent István plébániatemplom épületén repedéseket vett észre a város közönsége. A tanács kiküldte Mihálovits Jenő városi mérnököt, hogy az épületek repedéseit vizsgálja meg és tegyen jelentést. Mihálovits ennek 1888. október 26-án eleget tett.³⁷ A képezdei épületrészen (az emeleten) megjelent repedéseket lényegtelennek ítélte, a földszinten, a keleti szárny sarkán, a természettani tárban megjelenteket azonban aggodalmat keltőnek mondta. A tanács a városi mérnökön kívül Nagy Virgil (1857–1921) budapesti építész,³⁸ a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet másik prominens alakja műszaki véleményét is kikérte. Az építész 1888 novemberében érkezett a városba, jelentése november 4-én kelt. Az algimnázium repedéseit (a városháza kocsibejárójának boltövein láthatókkal ellentétben) ő is aggályosnak találta. A templom repedéseit illetően egyelőre további megfigyelést javasolt: „szükséges leend a repedéseket gondosan elékelni

32 VPKL I. 1. d. Kkfh-Új, 16. csomó (1895), Nagyferencz László levéltárnok levele a váci püspöknek, 1895. ápr. 17.

33 BKMÖL XV. 15. Czigler: leányiskola terve, tus, papír, j. j. l. Czigler, 49,4 x 63,5 cm

34 BKMÖL XV. 15. Czigler: leányiskola terve, tus, papír, j. j. l. Czigler, 56,7 x 81,5 cm

35 BKMÖL XV. 15. Czigler: leányiskola terve, tus, papír, j. j. l. Czigler, 56,7 x 81,5 cm.

36 BKMÖL XV. 15. Czigler: leányiskola terve, tus, akvarell, papír, j. j. l. Czigler, 56,7 x 81, 5 cm. A tervek között ez az egyetlen pincealaprjz.

37 BKMÖL V. 174/b. Kiskunfélegyháza Város Tanácsának iratai. Közigazgatási iratok (a továbbiakban V. 174/b.) II. 1407/1888, iktatószám nélküli jelentés.

38 Cziglerhez hasonlóan szintén jeles építész, akinek életművét nem ismeri pontosan a kutatás. Róla lásd: Lechner Jenő: „Nagy Virgil”, in: *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1921, 354-355; Fábrián Gáspár: *Nagy magyar építőművészek*, I., szerző kiadása, Bp. 1936, 56-57.; Ritoók Pál: „Brit elismerések magyar építészeknek”, in: *Romantikus kastély*, szerk. Vadas Ferenc, Bp. 2004, 533-539.

*és bevakolni, és ha a vakolat tökéletesen megszáradt, keresztbe papírszeleteket ragasztani, miáltal a fal mozgása is megfigyelhető.*³⁹

A tanács felkérte az építész, készítse el a javítási munkákhoz szükséges anyagok jegyzékét, ezt Nagy Virgil 1889. március 20-án küldte meg.⁴⁰ A javításokhoz szükséges árlejtési (nyilvános pályázati) feltételeket a városi mérnök július 10-én mutatta be. Nagy Virgil augusztusban újabb műszaki véleményt mutatott be egy költségtervezettel együtt. A templomon közben újabb repedések keletkeztek: megrepedt a legtöbb boltív záradéka, a mellékhajó két középső ablakának tengelyében a fal a földszintig. Nemcsak belül, kívül is: a két torony közötti oromfal a rózsablak mentén a karzat magasságáig hasadt meg. A szóbeszéd szerint villámcsapás következtében,⁴¹ Nagy Virgil azonban az összes repedés okaként az épület alatti talaj ülepedését nevezte meg. A mérnök-építész legelőször a talaj további süllyedését megakadályozandó, az épület vízelvezetését javasolta megoldani: a vízköpők helyett esőlevezető csatornát kell építeni. Megjegyezte ugyanakkor azt is, hogy az épületben nincs megfelelő szellőzés, emiatt penészednek a falak. A mellékelt költségvetés szerint a javítási munkálatok 2378,97 forintnyi összegből teljesíthetők.⁴²

Időközben az algimnázium javítási munkálatai megkezdődtek. A júliusban kiírt árlejtésre Orbán Pál kiskunfélegyházi építőmester adta be a legelőnyösebb ajánlatot. A szerződést 1889. július 22-én kötötték meg vele 3322 frt 76 kr vállalati összeggel.⁴³ A szerződést a vármegye is jóváhagyta. Munkáját 1889. szeptember 20-án adta át, s azt rövidesen felülvizsgálták. A vállalkozó 1890. szeptember 25-ig tartozott jótállást vállalni. Azonban az építőmester még azelőtt meghalt, hogy a jótállás lejártával a vállalati összeg még visszatartott részét számára kiutalták volna, erre már csak özvegye, Gröber Terézia tarthatott igényt. Azonban nem kapta meg, mert a felülvizsgálat hiányosságokat állapított meg. Az özvegy saját költségén mestereket fogadott, akikkel a javításokat elvégeztette, így az 1891. április 30-án tartott utófelülvizsgálat után megkapta járandóságát.⁴⁴

A templom javítása ennél jóval több gondot okozott a városnak. 1891. augusztus 13-án Mihálovits jelentette, hogy az épületen több és

39 BKMÖL V. 174/b. II. 1407/1888

40 Uo. ikt. sz. nélk.

41 A templom egyik tornyába 1884-ben valóban belescapott a villám. – Kőfalviné Ónodi 2010, 42. Talán ez az alapja annak, hogy néhány évvel később elterjedt a szóbeszéd.

42 BKMÖL V. 174/b. II. 1407/1888, ikt. sz. nélk.

43 Uo. ikt. sz. nélk.

44 BKMÖL V. 174/b. II. 1407/1888, 2539/ki. 1891.

szélesebb repedés van, mint mikor azt Nagy Virgil megnézte. Ráadásul a karzatot tartó két pillér 3 cm-es dőlést mutatott.⁴⁵ A város azonnal megkereste Czigler Győzöt, aki nem sokkal korábban mutatta be a leányiskola első terveit, s aki augusztus 29-én azt tanácsolta, hogy a nagyobb harangokat ne használják, helyettük a kisebbekkel harangozzanak.⁴⁶ A miséket zavartalanul megtartották. Szeptember 23-án Czigler és Sigray János építész részletesen is beszámoltak a templomban tartott vizsgálatuk eredményéről. A homlokzaton, a rózsablak melletti repedés 25-35 mm széles volt. Az épületbelsőben a boltozatok hevederívein és a diadalíven is a záradék irányában futó repedéseket észleltek, kisebbeket a boltozatokon is. A főhajó mind a négy pillére 80 mm-re kihajlott a vízszintesről. Az építészek nem találtak kapcsolatot egyik boltozatnál sem, ami megakadályozta volna a repedések megjelenését. Mint írták: „Ezen repedések az építmény állékonysága iránt mindenesetre aggodalmat keltettek, különösen fokozza azt azon körülmény, hogy azok mindég jobban szélesednek és így az épületnek bár lassú, de folytonos mozgására engednek következtetni.” Mivel sejtethető volt, hogy az épület süllyedése okozza a repedéseket, három helyen is megvizsgálták az épület alapozását. Ekkor kitűnt, hogy azok a járda szintjétől mindössze 1,44 m mélyre vannak helyezve.⁴⁷ A talaj, amin az alapfalak, s így a templom is nyugszik, sárga homok. A Nagy Virgil látogatása óta eltelt idő szokatlanul csapadékos volt, a sárga homok ezért átnedvesedett, a talaj megsüppedt, a repedések még jobban megnyíltak. A homlokzat repedését a tornyok alapozására vezették vissza, ezek ugyanis nem mélyebb alapokon álltak, hanem ugyanúgy 1,44 m-eseken, mint az épület többi része. (Tehát a villámcsapásról szóló szóbeszéd nem volt igaz.) A süllyedést még az is elősegítette, hogy a télen az attikacsatorna befagyott, nem tudta levezetni a vizet, ami így az épület belsejébe folyt le, s bejutva a repedésekbe, mállasztani kezdte a vakolatot. (A beázások másik részét gondatlanság okozta.) Az épületen kívül is mállások mutatkoztak, mert a párkányok nem voltak teljes szélességükben lehorganyozva (bádogozva). Miután Sigray és Czigler megállapították a fentieket, a javítási munkákra tettek javaslatot. Feltétlenül szükségesnek tartották a hevederívek kapcsolással való ellátását, valamint pótfalazást vízálló mészhabarcsból az alapfalak biztosítására. Mivel a tetőszerkezet jó megszerkesztettsége folytán az az épület falaira nem gyakorolt oldalnyomást, az aláfalazás

45 BKMÖL V. 174/b. II. 1407/1888, 5720/ki. 1890. sz.

46 BKMÖL V. 174/b. II. 1407/1888, 5993/ki. 1891. sz.

47 Tehát a plébánián hagyományozódott szóbeszéd, miszerint a templom alapja 17 m mélyen van, nem bizonyult igaznak. – Kőfalviné Ónodi 2010, 34

és a kapocsvasak megakadályozták volna az épület további egyenetlen süllyedését. Czigler és Sigray költségvetést is készítettek, és javasolták, hogy bár pillanatnyi veszély nincs, a karzatra ne menjen ember. A szellőzés érdekében a négyezeti kupolába 4 db, egyenként 0,80 átmérőjű környílás vágását javasolták. (A templomot ekkor még nem díszítette egy falfestmény sem, így ennek akadálya elvileg nem volt.) Észrevételeikhez egy költségvetést is csatoltak, amelyeket a munkálatok későbbi kivitelezője, Ujszászy János 1892. augusztus 10-én írt alá.

A polgármester, Zábó Géza megkereste a templom tervezőjét, Pártos Gyulát is, akinek 1891. október 10-én elküldte a javítási munkákra vonatkozó terveket és költségvetést. A közgyűlés október 11-én 203. szám alatt hozott határozatában felkérte az építészt, vizsgálja meg ő is templomot. A polgármester október 18-án újabb levelet írt:

Tekintetes Pártos Gyula úrnak
műépítész
Budapesten
Andrássy út 69. sz.

Folyó évi október hóban volt szerencsém az itteni új templom kijavítása és biztosítására vonatkozó terveket és költségvetést észrevételezés végett Tekintetességednek megküldeni.

Miután ezekre vonatkozólag mind ez ideig választ nem kaptam, bátor vagyok Tekintetességedet felkérni, hogy ezen terveket észrevételeivel együtt hozzám mielőbb visszajuttatni szíveskedjék, hogy a közönséget megnyugtathassam s a kijavításhoz szükséges előintézkedéseket megtehessem.

Kelt Kun-félegyházán 1891. okt. 18.

Ulrich
főjegyző

Zábó
polgármester⁴⁸

A Pártosnak küldött iratokat és terveket néhány hónap múlva visszakérte:

Tekintetes Pártos Gyula úrnak
műépítész
Budapesten

Az itteni újtemplom kijavítására és biztosítására vonatkozó tervek és költségvetés mielőbbi visszaküldése iránt a múlt évi december hó 18-án megkeresést intéztem Tekintetességedhez, melyre választ mindez ideig nem nyertem.

Felelősségem tudatában újból kénytelen vagyok Tekintetességedet a leghatározottabban felhívni, hogy a közel 5 hónap óta nála levő terveket és költségvetést a legrövidebb idő alatt juttassa vissza hozzám, ne-

hogy kényszerülve legyek az ügy érdekében oly irányú intézkedéseket tenni, melyek elkerülését magam is lehetőleg óhajtom.

Kelt Kun-félegyházán 1892. február 1.

Ulrich
Főjegyző

Zámbó
polgármester⁴⁹

A város és az építész közötti viszony, mint Zámbó fenyegető leveléből kitűnik, nem volt tehát felhőtlen. Ennek ellenére Pártos az 1891. október 11-én hozott határozatnak 1892. február 4-én eleget tett, s azt másnap az alábbi, polgármesterhez címzett levél kíséretében megküldte:

Tekintetes Dr. Zámbó
polgármester úrnak
Kis Kún félegyháza

Folyó hó 3-án vett beces átíratára mindenekelőtt szabadjon konstatálnom, hogy múlt évi December hó 18ki kelettel én semmiféle sürgető megkeresést nem kaptam és úgy arra választ nem is adhattam.

Arra nézve is szabadjon egy kis rectificatiot [helyesbítést] kockáztatnom, mintha a tervek és költségvetések már közel 5 hó óta volnának nálam, ami már csak a végett sem lehetséges, mert azok csak 1891 Septb hó 23-án állítottak ki a szakértők által s nekem csak octb 24ki kelettel lettek elküldve és így alig 3 hónap óta vannak kezeimnél.

Megvallom ez is elég idő hogy írásbeli észrevételeimet megtehettem volna, mentségül kérem elfogadni először nagy elfoglaltságomat s másodsor is különösen azt, hogy azon véleményben voltam miszerint tavasz előtt a javítási munkák úgy sem foganatosíthatnak, elég jó kor fogok beces felhívásuknak megfelelni, ha az Észrevételeimet február hó folytán terjesztem be tekintetes polgármester úrnak.

Becses sürgető átíratára folytán egy napig sem akarok késni s azért van szerencsém mellékelve Észrevételeimet az összes iratok és rajzokkal együtt tekintetes polgármester úrnak tisztelettel átküldeni.

Budapesten [1]892. feb. 5-én kiváló tisztelettel

Pártos Gyula
műépítész

Pártos a templomot megvizsgálva a következőket jelentette: a pillérek kihajlása nem 8 cm, hanem 2-3 cm, a repedések pedig nem olyan vesélyesek, mint azt Czigler és Sigray állítják. Czigler jelentésének másban is ellentmondott: a Czigler által kicsinek jelzett repedések a bejárathoz közel eső hevedereken nagyon is nagyok, s minden repedés egyre szélesedik. Emlékeztette a polgármestert arra, hogy az 1877-ben tartott felülvizsgálaton a felkért szakértők, Steindl Imre (1839–1902) és Schulek Frigyes (1841–1919) nem találtak hiányosságot. Az okot egyértelműen a talajsüllyedésre vezette vissza. (Ez kétségtelenül igaz volt, ugyanakkor az is érdekében állt Pártosnak, hogy ne mondjon

49 BKMÖL V. 174/b. II. 1407/1888, 634/ki. 1892. sz.

ennek ellent.) Felelősként, ki nem mondva is, a várost nevezte meg, mert a gondatlanság következtében eldugult csatorna legalább annyi kárt okozott, mint a csapadékos időjárás.

A válasz nyilván nem nyerte meg a polgármester tetszését. Február 14-én a közgyűlés utasította Huszka Dezső (1848–1919)⁵⁰ városi tisztiügyészt, adjon véleményt, vajon a javítások költsége ráterhelhető-e a tervező építészre, vagyis indítható-e ellene per.⁵¹

Huszka újabb szakértői vizsgálatot tartott szükségesnek, de ezt annak érdekében, hogy kiderüljön az építési vállalkozó felelőssége. A tervező építész ellen ugyanis semmiféle követelést nem támaszthattak, mivel a jótállás akkor már tizenkét éve, 1880. május 1-én lejárt. Huszka jelentését a közgyűlés tudomásul vette, de a város továbbra is úgy gondolkodott, hogy „*habár e szerint Pártos Gyula tervező műépítész az itteni új-templomon észlelt repedések miatt anyagi felelősségre már ez idő szerint nem vonható és kártérítésre nem kötelezhető, de erkölcsileg érdekében fekszik, hogy a teendő javítások megfelelően vitessenek keresztül, miért is utasíttatik a polgármester, hogy Pártos Gyula műépítész a javítások feletti felügyeletnél való közreműködésre hívja fel.*”⁵²

A közgyűlési határozatnak Zámbo augusztus 20-án tett eleget:

Pártos Gyula műépítész úrnak
Budapesten

A félegyházi újtemplom kijavítása foganatba vétetvén, erről azzal van szerencsém értesíteni, hogy a folyamatban levő munkálatokat megtekintheti, s amennyiben a javítási munkák keresztülvitele ellen egyben vagy másban kifogása lenne, saját erkölcsi reputációja [jó hírneve] érdekében, azt hozzám bejelentheti.

Félegyháza 1892. aug. 20.
Zámbo⁵³

Pártos erre azonban már nem válaszolt. Feltehető személyes ellentétek is közrejátszottak abban, hogy Pártos többé nem került kapcsolatba a várossal, miután a Szent István templom kapcsán olyan sok méltánytalanság érte, pedig nem kevés anyagi áldozatot hozott ő is az épület érdekében. (Ő állta a homlokzatot díszítő Szent Péter és Szent

50 Mészáros Márta: „Egy családtörténet morzsái. Huszka József gyökerei Kiskunfélegyházán”, in: *Félegyházi Közlöny* 2007. dec. 7. 5. Itt köszönöm meg Kőfalviné Ónodi Mártának, hogy a cikkre felhívta a figyelmem.

51 BKMÖL V. 171/a. Kiskunfélegyháza Város Képviselőtestületének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek. Kgy. jkv. 1892. febr. 14., 30. közgyűlési szám

52 BKMÖL V. 174/b. II. 1407/1888, 4494/ki. 1892. sz. (kivonat kgy. jkv-ből 1892. márc. 3. 59/kgy. szám)

53 Uo.

Pál szobrának elkészítését, a végelszámoláskor azonban a város sok kifogást talált, és nem akart az építésznek fizetni.)⁵⁴ Emellett elfoglalt is lehetett: Lechner Ödönnel közös irodájában ekkor készültek az Iparművészeti Múzeum és Iskola tervei, s 1892-ben több más megbízás is foglalkoztatta őket (kecskeméti városháza, kőbányai Szent László-templom, Leovics Simon szabadkai palotája).⁵⁵

Hogy Pártosra nem számíthat, azt a város is sejthette. Ezért 1892. május 24-én Zámbó levélben kereste meg Erdélyi Mihály (1856–1908) szegedi építészt, vállalja-e a templom javítási munkáinak kivitelezését. A válasz nemleges volt. Szintúgy nemleges választ küldtek a városban korábban megforduló, a Korona Szállót 1886-ban felépítő, szintén szegedi építésztársak, Jiraszek Nándor és Krauss József sem. Mivel megbízható kivitelezőt nem ismertek, Zámbó kénytelen volt ismét Cziglert megkeresni:

Nagyságos Czigler Győző úrnak
műegyetemi dékán és tanár
Budapesten

Még a múlt év nyarán volt szíves Nagyságod meghívásomra az itteni r. kath. Templomot Sigray fővárosi mérnök úr közbenjöttével megvizsgálni s annak biztosítása és kijavítása iránt tervezet és költségvetést készíteni.

Mivelhogy ezen munkálat körüli fáradozásaikért felszámított díjakat ezideig Nagyságod nekem nem közölte, egész tisztelettel felkérem, hogy heti- és napidíjaikat valamint a költségvetés és tervrajz elkészítéseért felszámítandó munkadíjaikat szíveskedjék tudomásomra hozni, hogy azokat köszönettel kiegyenlíthessen.

Egyszersmind felkérem Nagyságodat, hogy a munkálat keresztülvitelére legyen szíves egy olya megbízható építési vállalkozót ajánlani, kire ezen gondosságot igénylő munka kivitelét egész nyugodtsággal reá bízhatnék.

Szíves értesítését mielőtt kérve, maradok tisztelettel

Zámbó

polgármester

Kun-félegyházán 1892. május 24.⁵⁶

54 Már 1878-tól fedeztek fel hibákat. Az építész 1877-től tekintette átadottnak az épületet, de folyamatosan javításokat kellett végrehajtania, amelyeket önként vállalt. 1880 nyarán Pártos már szerette volna megejtetni a végelszámolást, ezért inkább vállalta, hogy immár saját költségén további javítást végez az épületen. A közgyűlés 1881-ben vette át az épületet. – Kőfalviné Ónodi 2010, 40–42.

55 Gerle (szerk.) 2003, 121–162. Az Iparművészeti Múzeum palotájára a megbízást 1892 júliusában kapták, de még 1893 márciusa után is folyamatosan dolgoztak a tervekkel. Az Iparművészeti Múzeum építéstörténetéről részletesen lásd Ács 1996 (korábbi irodalommal).

56 BKMÖL V. 174/b. II. 1407/1888, 3217/ki. 1892. sz.

A tanács nem akart árlejtést (mai kifejezéssel: nyilvános pályázatot) hirdetni, ebből a gyakorlatból (Pártos kapcsán) csak negatív tapasztalattal rendelkezett, ennél fogva igen bizalmatlan volt. A „megbízható építési vállalkozó” viszont fixa ideának bizonyult. Egy 1892. június 24-én kelt jelentés szerint ilyen vállalkozó nem is létezik, *„miután a megbízhatóság nem a végben keresendő és nem attól függ, hanem tulajdonképpen a cég által az egyes végrehajtandó munkálatoknál alkalmazott építésvezető és előmunkásoktól egyrészt, míg másrészt a munkaadó által megbízott ellenőrző közegetől és annak szakértelmétől függ”*.⁵⁷ A tanács közvetlen megbízást szeretett volna adni, de nem volt kinek.

Czigler egyike volt azon kevés építésznek, akiben a tanács megbízott. Ez magyarázza, hogy 1892. augusztus 10-én Czigler és Sigray ismét elkészítettek egy költségvetést a templomnál végzendő pótfalazásról, vasmunkáról és boltozatok javításáról. A megbízást a kivitelre végül Ujszászy János építőmester kapta augusztus 1-én kelt ajánlata alapján.⁵⁸ A vállalati szerződést vele augusztus 10-én kötötték meg. Ujszászy (aki ekkor még rövid i-vel használta nevét) Kiskunfélegyháza 1890–1914 közti időszakának meghatározó építőipari alakja, nélküle szinte egyetlen városi középítkezés sem volt elképzelhető: a város betoncsatornáit, járdáit, kilométerköveit Mailáth Józseffel közösen vezetett, 1905-ben nyílt cementipari vállalatától rendelték, ők voltak az 1907-1908-ban épült Constantinum kivitelezői, ők építették Merbl Arnold alvállalkozóiként 1909-1911-ben a városházát, 1923-ban ők készítették Köllő Miklós (1861–1900) Segesvárról átszállított Petőfi-szobrának a talapzatát is. Társulásuk előtt Ujszászy számos magánházat is tervezett és épített. Az *„Ujszászy János építészeti vállalata”*, ahogy bélyegzőjében szerepel, legkorábbi ismert munkája az Újtemplom kijavítása 1892-ből.

A munkálatok az építési napló szerint 1892. augusztus 9-én kezdtek meg egy munkafelügyelővel, egy kőművessel, egy áccsal és négy napszámossal, a megbízás azonban több embernek tudott munkát adni, így augusztus végére 12 napszámossal és 11 kőművessel dolgoztak. Erre az időre bezárták a templomot és nem volt istentisztelet, a templom belső díszzeit, a szobrokat és oltárokat pedig deszkával fedték be, hogy ne sérüljenek meg. Az aláfalazáshoz rendkívül sok téglát és portlandcementet szállítottak. A tanács szeptember 12-én utasította a vállalkozót, hogy a templom palatetőzetét is fedje újra, és cserélje ki a korhadt szarufákat. A négyzetes kupolába behelyezték a szellőzőket,

a templombelsőt pedig a munkálatok végeztével tölgyfaszínűre meszelték. 1892. november 15-én befejezték a munkát. A végelszámolást december 12-én tartották, a felülvizsgálatot 1893 áprilisában.⁵⁹ Ekkor Zámbó az alábbi levelet küldte Cziglernek:

Nagyságos Czigler Győző műegyetemi tanár
műépítész úrnak
Budapesten

Bátorkodom mellékelve a kunfélegyházi rom: cath: ujtemplomra vonatkozó összes iratokat a rajzokkal együtt a javítási munkák leszámolása céljából megküldeni.

Kun-félegyháza, 1893. évi ápril hó 29-én.
Zámbó
polgármester

Cziglernek a polgármester összesen 83 db iratot küldött. Ezek áttanulmányozása után Czigler válaszolt:

Nagyságos Polgármester úr!

Nagyságodnak f. évi április hó 25-én 2988 szám alatti szíves intézkedése folytán a Kún-félegyházi új templom helyreállítási munkálataira vonatkozó és Ujszászy János vállalkozó által beadott végszámlát átvizsgáltam, azt a helyszínén a teljesített munkálatokkal összehasonlítottam és miután azt találtam, hogy a munka kevés kisebb részletektől eltekintve pontosan és szakszerűen teljesített, szerencsém van javasolni, hogy a vállalkozónak 8780 frt 31 kr-ra helyesbített keresetösszege a munka folyama alatt részére kiutalványozott előlegek levonása, valamint a biztosítási összegnek szerződés szerinti visszatartása után kiutalványoztassék. Ezen biztosítási összeg elégséges arra, hogy a bádogos munkálatoknál esetleg még előforduló kisebb hiányok fedezhetők legyenek, magától értetődően, hogy a szerződési kezességi idő leteltével a munka a városi mérnök által még egyszer felülvizsgálandó lesz, mely felülvizsgálat után fog a biztosítéki összeg vállalkozó részére esedékessé lenni.

A tényleges összeg és vállalkozó szerződési összege közötti különbség, illetve túlkiadás abban leli magyarázatát, hogy a munkálatok fogantatása közben kitűnt, hogy a templomoldal hajóin levő és rendes körülmények között meg nem vizsgálható fedélzet részek elkorhadtak és azoknak újjal való kiváltása, valamint bádoggali lefedése mulhatatlanul szükséges volt.⁶⁰ Elkerülhetetlenül szükséges volt továbbá a falkapocsvasak és falazatok mennyiségének fokozása, amint az ilye helyreállítási munkálatok keresztülvitelvénel másként nem is lehet, hacsak az egész munka értékét kétségessé nem akarjuk tenni, azért bátorkodom tisztelettel ajánlani, hogy ezen túlkiadás a ttes [tekintetes] Tanács által utólagosan jóváhagyassék.

59 BKMÖL V. 174/b. II. 1407/1888, 2904/ki. 1893. sz. és 2988/ki. 1893. sz.
60 „volt” Czigler által betoldva, a levél többi részét az aláírás kivételével nem ő írta.

E munkálatok által a templom, - mint arról mindenki meggyőződhetett – biztosítva van; fordulhatnak elő kisebb süppedések, de azok veszélyessé már nem lehetnek.

Ott, hol a két torony, mely nem lett aláfalazva egész súlyával a talajra nehezedik kis süppedés legelőbb állhat be; ez az oromzaton mutatkozhatik, veszélyessé azonban az sem lehet.

Megtörtént a templom biztosítására tehát minden, amit szakszerűen tenni lehetett és e tekintetben Kún-Félegyháza közönsége meg lehet nyugodva.

Kiváló tisztelettel
Nagyságodnak
alázatos szolgája
Czigler
Budapesten, 1893. július 1-én.⁶¹

Czigler jelentése alapján 1893. július 3-án a munkát a tanács átvettnek mondta ki. Ujszászy 870,31 forintnyi keresetét június 20-án hagyták jóvá, s nem sokkal ez után ki is fizették.

Miután az egy év jótállási idő letelt, 1894 májusában Ujszászy kérésére⁶² megtartották a felülvizsgálatot. Ekkor kisebb hibákat állapítottak meg (a toronyba felvezető lépcső korláttartó vasai hiányosak, a toronyajtó tokja mozog, rossz a szellőztetés),⁶³ ezeket a vállalkozó októberre kijavította, így a templom egy időre ismét alkalmassá vált istentisztelet tartására. Beavatkozást még másfél évtizedig nem kellett végezni rajta. (12. kép)

Cziglert a tanács, mivel a városban volt, megkérte egy közelebről nem ismert artézi kút munkáinak felülvizsgálatára is 1893-ban.⁶⁴ Az erre vonatkozó iratok elvesztek. Nincs adat arra vonatkozólag, hogy az építész 1905. március 28-án bekövetkezett halála előtt a városban más megbízásnak is eleget tett volna. Az azonban elképzelhető, hogy magánszemély hozzá fordult, hogy lakóépületet terveztesse vele. Erre vonatkozó adat azonban mindeddig nem került elő.

A millennium 1894. december 18-án a kereskedelemügyi miniszter, Lukács Béla (1847–1901) a törvényhatósági jogú városoknak és vármegyéknek rendeletet küldött, amelyben azoknak a középületeknek a kimutatását kérte, amelyeket a város illetve a megyei városok tervbe vétettek, s amely épületek tervrajzai az 1896-ban megrendezendő ezredéves

61 BKMÖL V. 174/b. II. 1407/1888, 4483/ki. 1893. sz.

62 BKMÖL V. 174/b. II. 1407/1888, 2527/ki. 1894. sz.

63 BKMÖL V. 174/b. II. 1407/1888, 3512/ki. 1894. sz.

64 BKMÖL V. 175/b. Kiskunfélegyháza Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Közigazgatási mutató 1893

országos kiállításon kiállíthatók. Ekkor 45 x 60, illetve 90 x 60 cm méretben írták elő a kiállításra felküldhető és felküldendő tervek méreteit. Ettől indokolt esetben el lehetett térni, s ha az építész jónak látta, színezett rajzot is lehetett küldeni.⁶⁵

A miniszter felhívása nyomán Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye közgyűlése 1895. január 6-án két megyei épület rajzait rendelte el kiállítani, a Márkus Ágoston és Illés Gyula tervei alapján 1893-ban felépített ceglédi városháza,⁶⁶ és a Pártos Gyula tervei szerint 1872-1877 között épült kiskunfélegyházi Szent István-templom terveit.⁶⁷ Mindkét épület a korszak uralkodó historizáló ízlésében készült, ennél fogva jól reprezentálta egyfelől az államapparátust támogató katolikus lakosságot, másfelől – az épületek középületjellegénél fogva – magát a helyi szinten közigazgatás által jelenlévő államot. (A templom építetője és kegyura város volt, ennél fogva vallásos funkcióját most nem nézve, tekinthető városi középületnek.)

A félegyházi közgyűlés 1895. január 27-én foglalkozott az üggyel. Határozatba foglalták, hogy *„a közgyűlés méltányolván a magyar állam ezeréves fennállása érdekében kifejtett hazafias szorgalmat, elhatározza az itteni új templom tervrajzainak az ezredéves orsz. [országos] Kiállításon leendő bemutatását.”*⁶⁸

A Szent István-templom tervei ekkor még megvoltak a város levéltárában. (Éppen ezért furcsa, hogy Nagyferencz László levéltárnok 1895. április 15-én levélben kereste meg a váci püspöki levéltárat, hogy az 1892. március 28-án oda elküldött terveket küldjék vissza a városnak.⁶⁹ Emlékezzünk, ekkor Czigler leányiskola-tervét küldték el jóváhagyás végett, és csatolták hozzá az Újtemplom terveit is, valószínűleg azért, hogy az egymás mellé tervezett épületek összhangjáról biztosítsák a püspököt. A püspök válasza meglehetősen sommás: *„Az új-templom tervei itt nincsenek.”*⁷⁰)

65 BKMÖL V. 175/b. I. 351/1894, a m. kir. kereskedelemügyi miniszter 87283/1894 sz. rendelete.

66 A ceglédi városháza építését 1889-ben határozta el a ceglédi tanács. Márkus és Illés budapesti építészek voltak. Novák 1989, 341–342

67 BKMÖL V. 175/b. I. 351/1894, 231/el. 1895. sz. alispáni leirat. A Szent István-templom tervezőjeként ismerhetjük el Kőfalviné Ónodi Márta kutatásai nyomán Dötzer Ferenc budapesti építőmestert is, akitől Pártos átvette a terveket, s azokon némi módosítást végrehajtva saját neve alatt tette közzé az általa szerkesztett építőipari szaklapban. – Lásd Kőfalviné Ónodi 2010, 27–29, 32–33, 38, 41

68 BKMÖL V. 171/a. Kgy. jkv. 1895. jan. 27. 15. jegyzőkönyvi szám.

69 VPKL I. 1. d. Kkfh–új, 16. csomó (1895), 1675/1895 iktatószám alatti megkeresés
70 VPKL I. 1. d. Kkfh–új, 16. csomó (1895), 1675/1895 iktatószám alatti válasz. Nagyferencz arra hivatkozik, hogy a terveket 1847/ki. 1892. sz. alatt küldték meg.

A Szent István-templom tervei tehát elvesztek. Zámbó Géza polgármester arra hivatkozva, hogy a tervek mérete nem felel meg a rendeletben előírtaknak, megkereste Pártos Gyulát:

Tekintetes Pártos Gyula műépítész úrnak

Budapesten

A nagyméltóságú m. kir. kereskedelemügyi miniszter úr csatolt 87283/94 sz. rendelete folytán a vármegye közönsége, Félegyháza város területén épült és tekintetességed által tervezett új templom tervezetének az ezredéves országos kiállításon leendő részvételét rendelte el, ebből kifolyólag tekintettel arra, hogy nemcsak a vármegye, nemcsak a város, de tekintetességed művészi reputációja [hírneve] is csorbát szenvedne az által, ha a kiállítandó tervek esetleg kevésbé avatott kezeztől kerülnének ki, tekintettel arra, hogy e tervek méltó kiállítása művészetének velünk közös érdekében történék, a városi tanács elhatározta, hogy hivatkozott tervek a csatolt miniszteri rendeletben körülírt modorok közül, ön által szabadon választandó alakban legyenek elkészítve és a kiállítás céljaira megküldve, ebből kifolyólag tisztelettel felkérem, hogy azon költségeket és a miniszteri rendeletben körülírt és általa szabadon választandó kiállítási modort velem mielőbb közölni szíves leend.

Előre is hiszem, hogy a tervezet elkészítésének költségeit saját érdekeivel is összhangba hozni, lehetőleg méretni méltóztassék.

Végül megjegyzem, hogy a kivitendő tervek rendelkezésre állanak és szükség esetén címére megküldhetők.

Félegyháza 1895. febr. 14-én

hazafias üdvözlettel

Mihálovits Jenő
gtmérnök⁷¹

dr. Zámbó Géza
polgármester⁷²

Pártos azonban a levélre – nem meglepő módon – nem válaszolt. Így a miniszter által előírt méretekben elkészítendő kiállítási darabokat a városnak másik építésztől kellett beszereznie, s a város 1895. szeptember 21-én nem másnak küldte el a rajzokat, mint a millenniumi kiállítás fő épületegyüttese tervezőjének, Alpár Ignácnak (1855–1928):

Tekintetes

Alpár Ignác műépítész úrnak

Budapesten

Almási tér 15.

Midőn ez alkalommal a félegyházi újtemplom tervrajzait szerencsém van felküldetni, megkeresésünkben képest [sic!] tisztelettel kérem, hogy azoknak a rendeletileg megállapított alak és léptékben azt országos kiállítás céljára elkészíttetni és hozzám mielőbb megküldetni szíveskedjék.

Ez alkalommal, tekintettel közgyűlési megbízásomra, bátorkodom tudomására hozni, hogy említett rajzolatok elkészíttetését Száz forint keretén belül eszközöltetni méltóztassék.

Fházán 1895. Szept. 21.
Dr. Zámbó
Polgármester⁷³

Nem tudjuk, hogy pontosan milyen terveket küldtek el Alpárnak, aki ezidőtájt a Félégyházán építendő katolikus főgimnázium (ma Móra Ferenc Gimnázium, 13. kép) terveit is készítette,⁷⁴ de a tervek hiányosak lehettek, mert 1895 decemberében Budapestre küldték Szőke Antal (1842–1915) fotográfus, a tanítóképző rajztanára főhomlokzatról készített fotóit, hogy a rajzokat azok alapján lehessen elkészíteni.⁷⁵ Szinte az utolsó pillanatban, ugyanis a kiállítás megnyitásáig ekkor már csak alig három hónap volt hátra.

A kiállítási tárgyakat 1896. március 15. és április 15. között kellett szállítani. Május másodikán ünnepélyesen megnyitották a 210 kiállítási épületből álló kiállítást, s annak november 3-án történt bezárásáig azt közel hárommillió, egykorú statisztika szerint pontosan 2 978 027 fizető fő nézte meg.⁷⁶ Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyének nem volt önálló pavilonja, így csak feltételezhető, hogy a tervek a főépületben voltak láthatók. Azonban azt nem tudjuk, hogy pontosan milyen rajzok voltak ezek. Az eredeti megyei határozattól eltérve szerepeltek az 1891 óta főgimnáziumként működő iskola Alpár tervezte új épületének tervei is, talán azzal is összefüggésben, hogy később annak 1896. november 28-án történt avatási ünnepségét a vallás- és közoktatásügyi miniszter fölvette az ezredéves ünnepségek sorába.⁷⁷ A kiállítási tárgyakat október 11-től szállították vissza.

Alpár Ignác gimnáziumépületéről a helytörténeti irodalmat kivéve nem sok szó esett.⁷⁸ A megbízást tervpályázat útján kapta, s a tervek

73 BKMÖL V. 175/b. I. 351/1894, 7303/ki. 1895. sz. piszkozat. Arról, hogy a városi mérnök Budapestre küldte a templom terveit, a helyi sajtó is beszámolt. – „Az új templom tervei a kiállításon”, in: *Félégyházi Híradó* 1895. szept. 22. 5.

74 1895 szeptemberében a tervek már készen voltak, Alpár ekkor már Félégyházára küldte őket. – „A főgymnasium tervrajzai”, in: *Félégyházi Híradó* 1895. szept. 29. 6.

75 BKMÖL V. 175/b. I. 351/1894, 9978/ki. 1895. sz. jelentése Mihálovits Jenő városi mérnöknek 1895. december 21-én.

76 Bálint 1897, 42

77 Urbánné 2005, 35; Mészáros (szerk.) 2009, 12.; Kőfalvi – Kőfalviné Ónodi (szerk.) 2011, 42–45. Hogy a terveket valóban kiállították, azt a helyi sajtóból tudjuk. „Új gimnasium épületünk tervrajza a kiállításon”, in: *Félégyházi Híradó* 1895. dec. 15. 4.

78 A korai Alpár-irodalom egyáltalán nem is említi: Magyar Vilmos: *Alpár Ignác élete és működése II. rész. Út a hírnév felé (1882-1896)*, Bp. Stephaneum, 1933; Magyar Vilmos: *Alpár Ignác élete és működése (III-IV. rész)*, Bp., Budapesti építőmesterek ipartestü-

1895-ben el is készültek, miután a gimnázium épületéről a város közgyűlése 1894. március 18-án döntött.⁷⁹ Építéstörténetéről a gimnázium fennállásának kétszázadik évfordulójára megjelent emlékkönyvben részletesen olvashatunk,⁸⁰ ezért itt csak a legfontosabb adatokat közöljük. Az alapozási munkálatok 1896. március 15-én kezdődtek meg, november 28-án már megtartották az avatási ünnepséget.⁸¹ Stílusát a korabeliek a következőképp írták le: „*az újjászületés korabeli és a modern styl keveréke*”.⁸² A csúcsíves keretelésű félköríves záródású földszinti ablakok, a reneszánsz kváderezés, a klinkertéglás homlokzat, a középrizalított díszítő timpanon és gyümölcsfüzéses stukkók a késői historizmus elemei. A sarok- és középrizalittal tagolt épület, (amelynek helyére még néhány évvel ezelőtt Czigler leányiskoláját szánták), a Kossuth utca egyik leghangsúlyosabb épülete. A Szent István-templom mellett a város első kétemeletes épülete cseppet sem törpül el. Nemcsak méretei emelik ki. A Kossuth utca szabályozási terve épp 1896-ban készült el, Bodola Lajos mérnök, műegyetemi tanár jóvoltából.⁸³ A város központi teréről, a Sarlós Boldogasszony-templom előtti Béke térről nemcsak a Szent István-templomra, hanem a gimnáziumra is rá lehet látni. Tehát a Kossuth utca modern sugárutakra jellemző kiegyenesítésével a historizmus városépítészete jutott érvényre,⁸⁴ amelyet azonban már a Szent István-templom építése is megelőlegezett: a szentélyt nem keletelték, főhomlokzata délre néz, ezáltal a Kossuth utcának rendelődik alá.

Két kívülálló: A millennium utáni kissé lecsendesült hangulatban a város egyik legnagyobb földbirtokosa, a takarékpénztári igazgató Hoffer Imre (1854–1913)⁸⁵ határozta el, hogy Piac téri (ma Petőfi tér 2.) házát Ziegler Gézával⁸⁶ készítteti el. Nem tudjuk, a megbízásra hogyan ke-

lete kiadása, 1935. A 2005-ös Alpár-évforduló alkalmából megjelent két kötet közül az egyik már említi 1894-re datálva az *Építő Ipar* 1925. febr. 1. 18-ra hivatkozva. Hajós–Kubinszky–Vámosy 2005, 53. A másik kötet nem tud róla, ennek érdeme inkább a külföldi, elsősorban Romániába lévő emlékek felkutatása. – Rosch Gábor: *Alpár Ignác építészete*, Enciklopédia Kiadó, Bp. 2005. Alpár maga 1916. január 26-án egy előadásában 124 általa tervezett épületet említett. Ezt a számot mindaddig nem tudta a kutatás kitölteni. – Hajós–Kubinszky–Vámosy 2005, 40

79 Kőfalvi – Kőfalviné Ónodi (szerk.) 2011, 40

80 Kőfalvi – Kőfalviné Ónodi (szerk.) 2011, 40–49

81 Kőfalvi – Kőfalviné Ónodi (szerk.) 2011, 42

82 „A főgymnasium díszes új épülete”, in: *Félegyházi Híradó* 1896. szept. 20. 5. V. ö. Gábor Eszter: „Mi is az a modern renaissance?” in: *Enigma* 61 (2009), 162–171.

83 „A Kossuth utca szabályozási tervét”, in: *Félegyházi Híradó* 1896. febr. 2. 3.

84 V. ö. Winkler 1993, 47, 48. (A templom neve itt tévesen Szent Lászlóként szerepel.)

85 Róla és a Hoffer családról lásd: Bánkiné Molnár 1996

86 Születésének és halálának ideje nem ismert. Minden valószínűség szerint a

rült sor, (nem elképzelhetetlen, hogy az építésszel épp a millennium kapcsán találkozott), mindenesetre Ziegler a neobarokk gazdagon díszített változatát hozta a városba.

Hoffer Imre még 1897. október 18-án jelezte a városi tanácsnak, hogy Piac téri házát újjá akarja építeni. Kérte az építési vonal kimutatását.⁸⁷ Az építési engedély iránti kérelmet 1898. március 17-én adta be, a kérelemhez mellékelte az engedélyezési terveket. Az engedély április 14-én kelt azzal, hogy a szomszédos ún. Görögház tetejét az építési szabályrendeletben foglaltak szerint köteles átalakítani.⁸⁸ Az építkezést 1899 áprilisára teljesen befejezték, a lakhatási engedély április 27-én kelt.⁸⁹ (14. kép)

A kérvény hat darab mellékletet tüntet fel, ezek a szabályrendelet értelmében a két példányban beadott terveket jelölik, amelyekből a második példányt az engedélyezés után az építető visszakapta. Azonban csak egy homlokzati rajz⁹⁰ és egy metszet⁹¹ található meg az iratok között, a hiányzó harmadik terv alaprajz lehetett.⁹² A rajzon fel nem tüntetett pontos részletek ellenére elmondható, hogy az épület homlokzata az eredeti állapotot tükrözi. A város harmadikként⁹³ megépült emeletes magánházát rizalittal kiemelt kettős bejárat (egy a lakáshoz, egy pedig a patikához vezetett), fölötte erkély, gazdag neobarokk díszítés (kővázák, füzér- és kagylódísz stukkók) jellemzik. A 2+2+2 tengelyes homlokzaton az ablakok körül feltűnő virágfüzerek Ziegler későbbi művét, Hoffer József 1907-ben épült házának homlokzati elemeit vetítik előre.⁹⁴ Bánkiné Molnár Erzsébet a Hoffer csa-

szintén építész ifj. Ziegler Géza (1896–1966) apjáról van szó.

87 BKMÖL V. 175/b. I. 3592/1897, 10375/ki. 1897. sz.

88 BKMÖL V. 175/b. I. 3592/1897, 3111/ki. 1898. sz. A szabályrendelet értelmében ugyanis két egymás mellett álló ház tetőzete nem lehetett olyan, hogy az egyikről a másikra csorogjon a csapadékvíz. – BKMÖL V. 188. Kiskunfélegyháza Város szabályrendeleteinek levéltári gyűjteménye. Építési szabályrendelet, 1890.

89 BKMÖL V. 175/b. I. 3592/1897, 473/ki. 1899. sz.

90 BKMÖL V. 175/b. I. 3592/1897, tervrajz, sokszorosított, 32 x 45 cm, jelezve és bélyegzővel ellátva ugyanúgy, mint a keresztmetszet (lásd az előző jegyzetet!).

91 BKMÖL V. 175/b. I. 3592/1897, tervrajz, sokszorosított, 34,7 x 45 cm. jelezve jobbra lent Ziegler Géza, Ziegler bélyegzőjével is ellátva: „ZIEGLER GÉZA / műépítész / BUDAPEST / Kerepesi-út 60”

92 Mivel a rendelet értelmében minden emeletről kellett alaprajzot benyújtani, feltehető, hogy a hiányzó dokumentumon mindkét szint alaprajza látható volt. Ellentmond viszont ennek, hogy az épületnek pincéje is van, amelyről szintén alaprajzot kellett volna mellékelni, vagyis a Hoffer benyújtotta kérelem hiányos volt.

93 A bevezetőben már említett Holló-ház és a Szarvas/Klászik-ház után.

94 Minden bizonnyal ezeken észlelte Bánkiné Molnár Erzsébet a szecesszió hatását. De véleményével ellentétben a homlokzaton a Lechner Ödön-i magyaros ornamentikának nincs nyoma. – Bánkiné Molnár 1996, 51

lád történetét feldolgozva az épület ékszerdoboz-jellegéről írt.⁹⁵ Az erkéllyel kiemelt középtengely fölé kerülő, gazdagon díszített oromzat valóban kitűnően reprezentálta a város legtehetősebb polgárai egyikének, Hoffer Imrének a társadalmi státuszát. Az 1945 után államosított épületben később fül-orr-gégészeti szakrendelő működött, 1991 óta banképület.

Hoffer Imre húga, Hoffer Terézia (1866–1904) és férje, Puky József (1854–?) későbbi miniszteri tanácsos szintén Zieglert kérték fel lakóházuk terveinek elkészítésére (dr. Holló Lajos u. 23.).⁹⁶ (15–18. kép) Az építési engedély iránti kérelmet Puky József 1900. március 26-án adta be.⁹⁷ A szabályozási vonalat Mihálovits 1900. május 1-én mutatta ki, azt 16-án fogadták el. Ennek értelmében a Kecskeméti útból (ma dr. Holló Lajos u.) 8,7 m², az Aranykéz utcából (ma Petőfi u.) 3,33 m² területet engedtek át építkezés céljára. A lakhatási engedély 1901. január 31-én kelt.⁹⁸

A földszintes épület, amely Ziegler terveitől néhány részletben eltérően épült fel, első ránézésre semmiben sem különbözik az 1900 körül építőmesterek által tervezett és épített földszintes eklektikus házaktól.⁹⁹ L-alakú alaprajza két szobasort és egy nyitott folyosót mutat. A homlokzaton a díszítés visszafogottabb, az 1+4+1 tengelyes homlokzat két szélső tengelyét sarkain kváderekkel díszített rizalit emeli ki. A rizalitok ablakai fölött félköríves, a többi négy ablakot hagyományos, háromszög alakú timpanon zárja le. A homlokzat hatása a városban pontosan nem mutatható ki. Ennél kicsit kisebb polgárházakon 1900 körül általánosak a gyárakból kikerülő, az épületre egyszerűen ráépíthető stukkó díszek (timpanonok, szupraporták, konzolok, zárókövek).¹⁰⁰ A pilasztereket, lizénákat azonban általában, mint a Puky-házon is, téglából építették.

95 Bánkiné Molnár 1996, 51

96 Bánkiné Molnár 1996, 55. Puky József hagyatéka Kassára került, gyűjteménye a kassai múzeumot gyarapította. – GYÜRE Lajos: „A Puky-hagyatéka. Rekvium egy kassai gyűjteményért”, in: *Új Magyarország* 6. évf. 76. sz. (1996), 10. Az építkezési iratai: BKMÖL V. 175/b. I. 1387/1900

97 BKMÖL V. 175/b. I. 1387/1900, 3630/ki. 1900. sz.

98 BKMÖL V. 175/b. I. 1387/1900, 994/ki. 1901. sz.

99 Érdemes összevetni az Ujszászy János által 1897-ben tervezett Dobák Ferenc-féle ház alaprajzával. Az épület valaha szintén a Kecskeméti utcában volt. Ez az épület szabálytalan utcasarokra épült, egy szobasorral, folyosóval, amely az L-alak behajlásánál félkörívesen kibővül a kert felé. Különbözik abban, hogy a kocsibejárat nem a ház oldalánál, hanem a negyedik tengelyben volt, tehát szárazbejárat jött létre. – Kiskun Múzeum, Történelmi dokumentumok gyűjteménye, ltsz. 2008.16.1.

100 Konkrét hatást a Móra tér 4. sz. házon lehet feltételezni, illetve a 2007-ben lebontott, egykor dr. Holló Lajos u. és Tánics Mihály u. sarkán álló épületnél, amely helyileg is közel esett a Puky-házhoz. Félköríves záródású timpanont ezeken a há-

Ziegler harmadik félegyházi műve szintén lakóház, és nem meglepő módon ez is a Hoffer családhoz kötődik. Röviden térünk ki rá, mert építési idejét tekintve már nem egykorú a többivel. Hoffer József (1859–1939), Hoffer Imre öccse 1907-ben kérte fel az építész Pázmány utcai házának (Pázmány u. 6-8.) megtervezésére.¹⁰¹ (19–20. kép) Az építési engedély iránti kérelmet Hoffer 1907. március 14-én adta be, az engedélyt még ugyanazon a napon meg is kapta.¹⁰² A kivitelezők Ujszászy János és Mailáth József voltak. A ház november elejére beköltözhető volt, a lakhatási engedélyt november 9-én adták meg.¹⁰³ A neobarokk ornamentika itt is érvényesül, de más stílusú elemekkel társul, s meglehetősen felemás képet mutat. A két bejárattal rendelkező földszintes lakóház egyik bejáratát historizáló kovácsoltvas és szecessziós ólomüveg díszíti, a középrizalit egyik stukkódísz (virágfüzérek a középrizalitet keretelő pillérek mélyített mezőiben) is szecessziós, az egyébként gazdagon díszített homlokzat összes többi eleme viszont szigorú neobarokk stílusú az oldalrizalitok párkányára került, ma már hiányzó, furcsán geometrizáló akrotérionjai kivételével.¹⁰⁴ A középrizalit Hoffer Imre házához hasonlóan itt is kiemelt volt: a manzárdtető széleit valaha toronyszerű törpepillérek keretezték.

Félegyháza tekintélyes polgárainak nagy szerepe lehetett abban, hogy Ziegler városi megbízásokat is kapott. 1901-ben terveket készített a Sarlós Boldogasszony-templom átalakítására, azonban valószínűleg fedezethiány miatt ettől a megbízástól elesett.¹⁰⁵ Így Zieglert a város csak egyszer alkalmazta, s nem önálló épület megtervezésére. 1903-ban a Pártos Gyula kapcsán már említett Szent István-templom tetőszerkezetének átalakítását tervezte meg. Ugyan a munkálatokat

zakon lehet(ett) látni. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a minden bizonnyal nagy presztízsű épület motívumai elterjedtek, sőt, az is elképzelhető, hogy a Puky-ház tervváltoztatásában szerepet játszott a sorozatban gyártott stukkó szemöldökpárkányok és timpanonok sora. Ujszászy János, aki 1900 körül a város legtöbbet foglalkoztatott építőmestere volt, és akinek az eklektikus historizáló stílus nagyfokú elterjedését köszönhetjük, a Puky-ház kivitelezője volt.

101 BKMÖL V. 175/b. I. 1200/1907

102 BKMÖL V. 175/b. I. 1200/1907, 2749/ki. 1907. sz.

103 BKMÖL V. 175/b. I. 1200/1907, 10755/ki. 1907. sz.

104 Bizonyára erre a felemás összhatásra célzott a városháza tervezésével megbízott Vas József (1866–1910), aki 1907-ben éppen a félegyházi Constantinum leánynevelő-intézet tervein is dolgozott. – BKMÖL V. 174/b. II. 513/1890, Molnár Bélának küldött iktatószám nélküli levél, 1907. december 23. – Az épületről egykorú képeslapot közöl Mészáros (szerk.) 2009, 92 (137. sz. kép)

105 Török 2011, 95

11 000 korona értékben elvégezték, de ez sem bizonyult tökéletes megoldásnak, a templom továbbra is be-beázott.¹⁰⁶

Ziegler 1904-ben indult a városháza tervpályázatán is, tervének homlokzatát a bírálók (Szerelemhegyi Károly polgármester, Ulrich István főjegyző, Dóczy Pál városi mérnök, Lechner Ödön és Pecz Samu meghívott építészek) dicsérték, de kivitelre nem tartották alkalmasnak.¹⁰⁷ A pályatervet magát nem ismerjük, mert a város csak a díjazott pályaműveket tartotta meg, a többit a pályázók visszakapták.

Neve 1907-ben bukkant fel utoljára, amikor a Vas József (1866–1910) tervei szerint épülő Constantinum római katolikus leánynevelő-intézet építési felügyelete okozott problémát. Vas betegsége miatt nem tudta a művezetést ellátni, s maga helyett Morbitzer Nándort küldte a városba 1907 decemberében. Vas egyik leveléből tudjuk, hogy szóbeszéd járta Ziegler felkéréséről Vas rovására. A Constantinum építkezésében végül Ziegler nem kapott szerepet, a művezetésért járó díjazást Vasnak utalták ki, aki nem volt túl jó véleménnyel Zieglerről.¹⁰⁸

Ziegler Géza kívülálló abban a tekintetben, hogy a városhoz inkább magántökeből emelt épületek kötik, mintsem városi megbízások, de kívülállónak bizonyult Baumgarten Sándor (1864–1928) is, akinek a tervei szerint ugyan épült Félegyházán középület, azonban az 1902-től 1904-ig épített kétemeletes tanítóképző állami megrendelésre, félig állami pénzből épült, s az épülettel a város kevés közösséget vállalt.¹⁰⁹ Már a gimnázium építése része volt annak a nagyszabású iskolarendezési koncepciónak, amelynek során a tanítóképző elhelyezésének problémáját is megoldották.¹¹⁰ A Csongrádról Félegyházára 1876-ban áthelyezett tanítóképzőnek szűk volt az algimnázium még 1876-ban Pártos Gyula tervezte emelete, ezért a mai Oskola utca és Béke tér sarkán álló iskolából önálló épületbe kellett költöznie. A város 1894 nyarán kötött szerződést a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel a gimnázium segélyezése és a tanítóképző elhelyezése tárgyában. A szerződés értelmében a városnak kellett a telket biztosítania, ezen felül a 100 000 forintos építési költség felét kellett állnia, különben az állam nem járult volna hozzá a tanítóképző Félegyházán

106 Kőfalviné Ónodi 2010, 66

107 BKMÖL V. 175/b. I. 648/1903, bírálat a pályatervekről, 1904. március 29.

108 Vas így írt: „*sértő reám nézve, hogy ilyen kaliberű alakkal, (akit nem is ismerek) hoznak egy vonalba.*” - BKMÖL V. 174/b. II. 513/1890. Iktatlan levelek. (Vas a polgármesternek, 1907. dec. 23.)

109 Több iratban visszatérő motívum, hogy a polgármester az épületre mint állami intézményre hivatkozik, s ezzel a javításokra, az épület fenntartására vonatkozó saját anyagi felelősségét – egyébként jogosan – cáfolja. – BKMÖL V. 175/b. 193/1906
110 Kőfalvi – Kőfalviné Ónodi (szerk.) 2011, 40

maradásának.¹¹¹ A városnak az építkezésbe a későbbiekben is kevés beleszólása volt. Például annyi, hogy a helyi építési szabályrendelet szerint engedélyezték a terveket és az építkezéshez szükséges szerkezetek (pl. felvonó) felállítását.¹¹²

A kétemeletes épület Alpár gimnáziumának mintegy ellenpontja. Míg az a város központjában található, s az épülethez közvetlenül csatlakozó előkert kerítésfala közvetlenül az utcavonalra került, Baumgarten bentebb helyezte az épületet, az utcavonalra eső kerítés és az épület közé parkosított terület került. (Egykor az épület mögött is kert volt, Félegyháza egykor híres tanulmányi botanikus kertje.)¹¹³ A szembenállás fizikailag mérhető: jóval távolabb esik a városmagtól. A helyiek a sajtóban nem egyszer felrótták, hogy a vásártér közepére húzták fel.¹¹⁴ Közte és a Kossuth utca nyugati végén álló vasútállomás között csak egy épület volt, az ún. Fehériskola, amelynek helyén ma a Kossuth Lajos Szakmunkásképző és Szakiskola áll. Azóta, az 1920-as, 30-as években a Kossuth utca a vasútállomásig mindkét oldalán beépült a tanítóképzővel átellenben lévő Hősök parkját kivéve.

Maga a tanítóképző (21. kép) a századforduló tipikus iskolaépülete, kiemelt középrizalitja, konvencionális alaprajza és homlokzatának tagolása inkább Pártos Gyula ceglédi iskolaépületével (Kossuth Lajos Gimnázium, 1902–1903) rokonítja, mintsem saját korábbi művével, a virágdíszekkel gazdagon borított (alaprajz tekintetében ugyanakkor szintén konzervatív) nagykörösi Arany János Református Gimnáziummal (1900). A homlokzat viszonylag egyszerűen díszített, szinte a két világháború közti építészeti inerciára¹¹⁵ emlékeztet. A pince és földszint szintjét, valamint a sarkokat vakolatból kiképzett kváderezéssel látták el, az első és második emelet ablakosait egyenként barokkos szemöldökpárkányok, azok alatt geometrizáló motívumok díszítik, a homlokzatot az ablakok között lizénák tagolják. A piramis alakú tetőidommal kiemelt középrizalit három tengelye valamivel díszesebb kiképzést kapott, a koronázó attika és az intéz-

111 Kőfalvi – Kőfalviné Ónodi (szerk.) 2011, 40–41. Ez a zsarolásnak tűnő kitétel is magyarázni látszik, miért vállalt a város kevés közösséget az épülettel.

112 BKMÖL V. 175/b. I. 5000/1902

113 Bánkiné Molnár (szerk.) 1999, 248

114 A helyi sajtó hétről-hétre beszámolt az építkezésről az építkezés megkezdésétől – „Az első kapavágás”, in: *Félegyházi Híradó* 1902. okt. 26. 1–2. – az utolsó munkálattal – „A mi ünnepünk”, in: *Félegyházi Hírlap egyesült Félegyházi Híradó* 1904. nov. 13. 1. A vásártér a mai Erdélyváros egy része volt: Dózsa György, Dankó Pista, Marosvásárhelyi stb. utcák. – Fekete 2001, 41

115 Valkay Zoltán építészeti inercia alatt azt a két világháború közötti építészeti irányzatot érti, amelyet külsőleg historizálás jellemez, de kevesebb dekorációt engedhet meg és az újításokat a gazdaságosságra hivatkozva elveti. – Valkay 2002, 371

mény nevét egykor feltüntető oromzatot villámhárítók is díszítik, a bejáratot két geometrizáló szecessziós fejezetű oszlop és szupraporta emeli ki. Mind a bejárat, mind annak ablakok fölötti díszítőelemei (a már említett szupraporták és kovácsoltvassal ellátott ajtó) szecessziós stílusjegyeket mutat. Ezért az épületet az első szecessziós épületnek tarthatjuk Félegyházán.¹¹⁶ Ugyanakkor ennek az épületnek az alapján nem lehetne megmondani, hogy 1899-1900-ban Baumgarten azzal a Lechner Ödönnel dolgozott együtt, akinek a magyaros stílus megteremtésére irányuló kísérletei (kecskeméti városháza, Iparművészeti Múzeum, Földtani Intézet, Postatakarékpénztár) ekkorra nagy vihart kavartak a közéletben. Közismert Wlassics Gyula (1852–1937) elítélő véleménye 1902-ből Lechnerről.¹¹⁷ Baumgarten, aki állami alkalmazottként ebben az esetben talán kevésbé követhette a megbélyegzett Lechner elveit, ezen az épületén a historizmus felé visszakanyarodva sem az alaprajzban, sem az architektúrában nem alkotott újat, sőt, az originalitást is feladta: majdnem teljesen ugyanígy néz ki az általa tervezett aradi tanítóképző is.¹¹⁸ A négyszeresen megtört vonalú szemöldökpárkány – a tanítóképző feltehető hatására – ekkortájt polgárházakon is feltűnt (Jókai u. 18, Damjanich u. 6.). Baumgarten ettől a feltehető motívumátvételtől eltekintve visszhang nélkül maradt a városban.

**Morbitzer
Nándor korai
kiskunfélegyházi
munkássága**

Visszatérve a városhoz mint megszemélyesített építetői akarathoz,¹¹⁹ 1902-ben egy húsárucsarnok építését vették fontolóra. A megbízást a pályája elején Czigler Győzőnél építési rajzolóként dolgozó fiatal építész, Morbitzer Nándor (1874–1950) kapta. Morbitzer 1895-ban sze-

¹¹⁶ Bánkiné Molnár (szerk.) 1999, 247–248

¹¹⁷ Wlassics Gyula: „Parlamentari beszéd”, in: *Budapesti Közlöny* 1902. ápr. 18. Idézi Lyka 1902, 164; Gerle (szerk.) 2003, 29

¹¹⁸ 1888 és 1908 között oktatási intézmények tervezésével és művezetésével foglalkozott a M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megbízásából. Baumgarten Herczeg Zsigmonddal (1848–1914) közösen több tucat iskolaépületet tervezett, az ismert iskolatervek száma 264. – Gerle–Kovács–Makovecz 1990, 30–32 – Bár jelentős részükön lechneri elemeket alkalmaztak, a félegyházi és aradi tanítóképzők kilógnak a sorból.

¹¹⁹ Egy város építészeti jelenségeinek leírásához ezt a szempontot Valkay Zoltántól (Valkay 2002, 6) kölcsönöztem, több okból. Egyfelől, mert alkalmas arra, hogy keretet adjon egy nagyobb elbeszélésnek, amelynek számtalan szálát nehéz összekötni, másfelől, mert elfogadható hipotézisnek látszik annak körülírására, hogy a város lakói hogyan gondolkodtak az építészeiről, legyenek akár magánépítetők, akár a középítkezésekre nézve meghatározó szerepű városi képviselők. Ennek pedig egy-egy város sajátos karakterére nézve van döntő befolyása. Az egyes városok (elsősorban nagyobb városok, mind Budapest, Bécs) önálló építészeti képe újabban került az érdeklődés középpontjába. – Ennek nemzetközi vonatkozásait lásd: Krakowski–Purchla (szerk.) 1999

rezte meg építőmesteri oklevelét,¹²⁰ építésszé ezután képezhette magát. (1904-ben már építészként írta alá nyugtáit.) Könnyen meg lehet, hogy a Czigler-irodában szerzett tudomást a lehetőségről, ugyanis egy utalásból tudható, hogy a húsárucsarnok tervéről a város Cziglert is értesítette.¹²¹ Nyilvános pályázatot a tanács nem hirdetett, tehát ebben az esetben is közvetlen megbízásról van szó, mint a leányiskola esetén tizenegy évvel korábban.

Nem tudjuk, pontosan mikor, mi alapján kapta Morbitzer a bizalmat, 1:100 léptékű alaprajza, amelyet Mihálovits előzetes rajza alapján készített, már 1902. július 24-én készen volt.¹²² Sőt, a homlokzat és a keresztmetszetek már korábban.¹²³ A költségvetési terv (rajta Morbitzer viaszba nyomott pecsétgyűrű-lenyomatával) valójában három alternatíva-költségvetés, egy drágább, egy olcsóbb, és egy középárú építményhez.¹²⁴ (Úgy látszik, Morbitzer szeretett alternatívákat ajánlani, később a városnak többször tett ilyen gesztust.) A művezetéssel egyelőre határozat hiányában nem bízták meg.

Morbitzer 1903. április 2-án két kartonra ragasztott színezett rajzot is készített.¹²⁵ Ezekre írták ki az árlejtési feltételeket 1903. április 14-én.¹²⁶ A sátortetős középső csarnok és a telek két szélére tervezett féltetős építmények homlokzati téglarchitektúrája sokkal inkább külterületen vagy a város periferiáján létesítendő ipari épületek díszítő eszköze, mintsem a város középpontjába való épületéé. Talán ez is közrejátszott abban, hogy a csarnok építésétől végül elálltak. 1903. augusztus 15-én a közgyűlés elhatározta a Hattyú-ház kertjében lévő régi épületek lebontását. De az így nyert telken már nem csarnokot, hanem kenyér- és tejpiacot akartak létesíteni. (Pedig ekkor a város már elhatározta 600 000 korona kölcsön felvételét, amely a húsáru-

120 Kiss – V. Szinnyai 1997, 129. A bizonyítvány száma 64/1895

121 BKMÖL V. 175/b. Közigazgatási mutató 1903, M betűnél. Maga a bemutatózott irat nincs meg.

122 BKMÖL V. 175/b. I. 3688/1902, 7710/ki. 1902. sz. 43,7 x 60 cm méretű rajz. – Így 1903 febr. 28-án a budapesti Molnár Gyula építész és építőmester hiába ajánlotta fel, hogy 15 napon belül ingyen elkészíti a terveket.

123 BKMÖL XV. 15. [Morbitzer Nándor]: húsárucsarnok, homlokzat és metszetek, 1902 február, tus, papír, 62,6 x 82,5 cm; [Morbitzer Nándor?]: húsárucsarnok, alaprajz, tus, pausz, 108 x 82,5 cm.

124 BKMÖL V. 175/b. I. 3688/1902, 3602/ki. 1903. sz.

125 BKMÖL XV. 15. Morbitzer Nándor: húsárucsarnok, Zsibárus utcai homlokzat, 1903. április 2., tus, akvarell, kartonra ragasztott papír, j. j. l. „Budapest 1903. IV./2. / Morbitzer”, 35 x 79,5 cm; Morbitzer Nándor: húsárucsarnok, keresztmetszet, 1903. április 2., tus, akvarell, kartonra ragasztott papír, j. j. l. „Budapest 1903. IV./2. / Morbitzer”, 35 x 79,5 cm. Ugyanilyen kartonra ragasztotta 1904 februárjában a városháza első pályatervét is.

126 BKMÖL V. 175/b. I. 3688/1902

csarnok fedezetéül is szolgált volna.)¹²⁷ Szeptember 27-én a tanács felhívta Dóczy Pált, a város új mérnökét, hogy készítsen költségvetést a piaccá alakításról.¹²⁸ Végül a kerti épületeket nem bontották le, és a piacot csak körbekerítették. A kerítést Danszky Mihály építőmesternek adták vállalatba 1904-ben, a hivatalos átvétel 1905. augusztus 13-án történt meg.¹²⁹ (22–23. kép)

Mivel tehát építkezés nem történt, Morbitzer 1905. november 4-én kérte az elkészített tervekért és költségvetésért 300 korona kiutalását.¹³⁰ A kért összeget megkapta,¹³¹ a tervek a város tulajdonába mentek át.

Morbitzert azonban kevésbé bánthatta, hogy a csarnok nem épül meg, 1905-re más munkái kapcsán Kiskunfélegyháza közönsége jól emlékezetébe véste a nevét. Elsősorban a Sarlós Boldogasszony-templom átalakítási munkálatai kapcsán. (24–25. kép) A templom renoválására és átépítésére vonatkozó iratok elvesztek.¹³² Így ez esetben sem tudjuk, hogyan jutott a megbízáshoz, ahogy azt sem, miért döntött a város az 1754-re felépült Sarlós Boldogasszony régi (északi) sekrestyéjének lebontása mellett.

A Sarlós Boldogasszony-templom átépítését 1900 előtt határozta el a város közgyűlése.¹³³ A kereszténység felvételének 1900. augusztus 20-án ünnepelt kilencszáz éves évfordulóján tartott díszközgyűlésen merült fel a templom „stylszerű”, azaz stílushű felújítása,¹³⁴ amit az 1901. évi párbértöbbletből¹³⁵ kívántak fedezni. (Ebből is kikövetkeztető, hogy a felújítás már régebben tervbe volt véve, hiszen itt csak a stílusról döntöttek.) A felújítási tervek elkészítésével először Ziegler Gézát bízták meg, azonban már 1901-ben kiderült, hogy a költségvetésre nincs fedezet.¹³⁶ Az országgyűlési képviselő Holló Lajos (1859–1918) javaslatára a közgyűlés ezért bizottságot állított fel.¹³⁷ A bizottság munkáját, ahogy a felújítás többi részletét, nem ismerjük.

127 BKMÖL V. 175/b. I. 260/1906

128 BKMÖL V. 175/b. I. 3688/1902, 8943/ki. 1903. sz.

129 BKMÖL V. 175/b. I. 3688/1902, 11821/ki. 1903. sz.

130 BKMÖL V. 175/b. I. 3688/1902, 10663/ki. 1905.

131 BKMÖL V. 175/b. I. 3688/1902, 10663/ki. 1905. sz.

132 Feltehetően az 1950-es években, amikor az egyházi épületekre vonatkozó forrásokot szánt szándékkal tüntették el nemcsak a város levéltárából, hanem a plébánia irattárából is. – Mészáros Márta szíves közlése, 2011.

133 A tanács egy 1900. július 12-én kelt határozata szerint a villámhárító javítási munkáinak teljesítését addig kell halasztani, amíg a teljes renoválás megtörténik, tehát ekkor már szándék volt a templom teljes renoválására. – Török 2011, 94

134 BKMÖL V. 171/a. Kgy. jkv. 1900. aug. 20, 146/kgy. sz.

135 A plébánia jövedelmei.

136 Török 2011, 95

137 Ahogy a közgyűlési jegyzőkönyvben olvashatjuk: „Dr. Holló Lajos képviselő örömmel értesült azon határozatról, mely az ó-templom stylszerű renoválására

A tényleges munkálatok három évvel később, 1904 júliusában kezdődtek el,¹³⁸ Lantos István kivitelezésében, Morbitzer tervei szerint, aki egy olcsóbb változat készítésével nyerhette el a megbízást.¹³⁹ Habár a tervek nem maradtak fenn, egykorú fotók és képes levelezőlapok segítségével jól leírható, melyek voltak Morbitzer változtatásai. Először lebontották az északi sekrestyét, s helyére új, tágasabb, empóriummal rendelkezőt építettek. Ugyanekkor a déli oldalt megtoldották egy második sekrestyével. Morbitzer változtatásai az épületen egyáltalán nem szervesek. Mind a hozzátoldott terek, mind az applikált díszítések csak felületiek. Ezt mutatja mind a főhomlokzat, mind a sekrestyék neobarokk ornamentikája. A sekrestyék attikáján látható fríz szintben nem illeszkedik a hajó architektúrájához. Az öv- és főpárkánnyal tagolt sekrestye földszinten szemöldökpárkánnyal, az emeleten zárókövekkel díszített hat ablaka elaprózott és idegen test a lizénákkal tagolt sekrestye széles hajó és a szentély között. A sekrestyék attikafala mindazonáltal abszolút újnak számított a város építészetében. Korábban csak a Szent István-templom épült attikával.¹⁴⁰

A homlokzat csak felületi díszítést kapott. A torony kovácsoltvas erkélye feletti rész lényegében változatlan, csak a harangszint nyílása kapott megtört vonalú szemöldökpárkányt. A kovácsoltvas erkélykorlát is díszesebb lett. Eltűntek az azt tartó konzolok, szerepüket barokkosan megtört vonalú függőleges tartók vették át a torony nyolc sarokpontján. Az erkély alatti ovális ablak érdekes, vízszintes és függőleges tengelyét is zárókövel ékítő keretelését íves szemöldökpárkányra változtatták, mellé stukkóból készült csüngő virágdíszek ke-

vonatozik. [Tehát az 1900. aug. 20-án hozotról van szó.] Láttam az erre vonatkozó műépítészeti rajzokat, s nagyon sajnálná, ha ez a szép eszme amiatt a néhány ezer forint miatt, mely annak keresztülviteléhez még hiányzik, elodáztatnék. Úgy tudja, hogy a célhoz körülbelül 8000 Korona rendelkezésre áll, a templom plébánosa [Kolossváry Mihály] is kilátásba helyezte a hívók közt a gyűjtés megkezdését, a hiányzó összeg párbérfelemelés nélkül való megszervezésére bizottság kiküldetését hozza javaslatra.” – BKMÖL V. 171/a. Közgyűlési jegyzőkönyv, 1901. márc. 25, 26/kgy. sz. 138 Török 2011, 95.

139 Török Brigitta feltételezte, megjegyezve, hogy a megbízás körülményeire nincs forrás. Kutatásaimat részben Török Brigittával párhuzamosan folytattam, s ugyanazt a forrásanyagot más-más szempontok szerint néztük át egymástól függetlenül. A felújítás történetére vonatkozó eredményeink néhány kisebb részlettől eltekintve azonosak. A transzparencia kedvéért mindig hivatkozom azonban Török írására, amely 2011 decemberében jelent meg.

140 Ennél korábbi attikáról nem tudunk. A városiak ennek az elemnek tudták be, hogy a csapadékvíz nem folyik le egyik templomról sem rendszeren, ezért az attikafal alkalmazása ellen még a városháza építéskor is mereven tiltakoztak. – BKMÖL V. 175/b. I. 648/1903. Még a városi mérnök is, aki pedig tudhatta, hogy valójában az attikacsatornák tisztításának hiánya és a hanyag kivitelezés a beázások oka. – Mihálovits Jenő: „Az új városháza”, in: *Félegyházi Közlöny* 1909. febr. 21. 1–2.

rültek. Megmagasították az oldalhajók előtti homlokzatrész attikáját, és az eredetileg meredeken leívelő, volutában végződő falat lebontották. A volutákat nem közvetlenül a sarkokra, hanem kissé bentebb építették vissza, hogy az eredetileg rajtuk lévő barokk kővázák kerülhessenek a helyükre. A voluta kettős ív végződésévé vált, az alatta lévő frízen neobarokk ornamentikát képeztek ki. Az oldalhomlokzatokon lévő fülkék alá szalaggal ékített stukkó kagylók kerültek. A főbejáraton történt a legtöbb változtatás. Az eredeti, szupraportájában a város címerét tartalmazó kapu elé félköríves timpanont tartó, a homlokzat síkjától elforduló korintoszi oszloppárt helyeztek. A kapu fölötti bábos mellvéddel rendelkező ablak szintén díszes szupraportát és szemöldökpárkányt kapott, a balusztrádot viszont levették, hogy az ablak elé a Megváltó egészalakos szobra kerüljön. A timpanon díszítésén nem változtattak. Morbitzer ugyanakkor nagyot hibázott, amikor a város kőből faragott címerét levétette, ezt ugyanis nem tudták visszahelyezni, mert a sok szemöldökpárkány között nem maradt neki hely.¹⁴¹A város 1908-ban egy kisebb címert faragtatott, de azon a szobrász heraldikai hibát vétett, ezért a régi kőcímet alakították át és helyezték vissza.¹⁴²

A címert a város szerint elrontó szobrász ugyanaz a Maróti Géza (1875–1941) volt, aki az oldalhomlokzat fülkéibe és a bejárat fölé került szobrokat is készítette. A bal oldali fülkébe Árpád házi Szent Erzsébet egészalakos szobra került, a jobboldaliba Szent Istváné. A szent király nagy tiszteletnek örvendett Félegyházán. Már a várost újratelepítők első fatemploma, amelynek helyén Nepomuki Szent János 1799-ben felállított egészalakos szobra áll, Szent István király titulusát viselte.¹⁴³ Az Újtemplomot is Szent István oltalmába ajánlották, majd az 1900-as jubileumon is az ő szerepét emelték ki a már említett díszközgyűlésen.¹⁴⁴

Hogy azonban a homlokzat kialakítása nem tulajdonítható minden kétséget kizáróan Morbitzernek, arra érdekes módon a tornyot díszítő apró részletek, a stukkó virágfüzérék mutatnak rá. Ugyanilyen lefelé forduló, a szigorú neobarokkhoz képest szabadabb vonalveze-

141 BKMÖL V. 171/a. Közgyűlési jegyzőkönyv 1908. márc. 1. 36/kgy. 1908. sz. Kolossváry Mihály plébános mondta el, hogy Morbitzer szerint a párkányok miatt nem lehet visszahelyezni a címert.

142 BKMÖL V. 175/b. I. 1876/1908, 13667/ki. 1908. sz.

143 Kállainé Vereb (szerk.) 2011, 20

144 Az 1900. aug. 20-án tartott díszközgyűlésen elhangzott beszédekben a szent királlyal a város 48-as pártossága is szerepet játszott, ti. Szent István „Előre látta a Szt király, hogy csak a keresztény vallás fölvételével tarthatjuk meg a nemzeti őserőt, állami különlétünket, önállóságunkat.” – BKMÖL V. 171/a. Kgy. jkv. 1900. aug. 20. 146/kgy. sz.

tésű, természetutánzó kelyhes virágok (liliomok) sora látható Hoffer József közvetlen közel lévő Pázmány utcai házán, amelyet, mint tudjuk, Zigler Géza tervezett, aki az első tervet készítette az Ótemplom átalakításához. A motívumegyezés önmagában nem elég érv arra a feltevésre nézve, hogy Morbitzer Ziegler terveit dolgozta volna át, mégis erre kell gondolnunk. Az iratok és tervek hiánya miatt talán sosem fogjuk megtudni, pontosan milyen körülmények között történt a Sarlós Boldogasszony átépítése.

A Mária Terézia korabeli stílus mindenesetre a katolikus város reprezentációs eszközének tűnik. A templom építéstörténetéből akkoriban ismert volt, hogy Mária Terézia maga is pénzadománnyal támogatta a templom felépítését, s azt is hangsúlyozni kell, hogy Félegyházának Mária Terézia adott mezővárosi rangot 1774-ben.¹⁴⁵ Morbitzer hozzátoldott épületelemei (bejárat, sekrestyék, stukkódíszek) a barokk templomot neobarokk templommá változtatták. Az épület ezek miatt az átalakítások miatt műemlék jellegű volt, míg minden országosan védett épületet egységesen műemlékké nem nyilvánítottak.

Morbitzert további művei és megbízásai, valamint pályájának további alakulása is Kiskunfélegyházához kapcsolta. 1904-ben megbízást kapott a központi elemi iskola épületére, sikerrel indult ugyanekkor a városháza tervpályázatán is. A tervpályázat első fordulóján neobarokk tervét, különösen alaprajzát méltatták.¹⁴⁶ Az itt alkalmazott cigleri indíttatású homlokzat, bár később készült (1904 februárja), mint az Ótemplom átalakítási terve, annak semmifajta tanulságát nem tartalmazza, és színházszerű külsőt kölcsönöz a közigazgatási épületnek. Az 1904 októberében záruló második fordulóra készített második pályaterve már részben Lechner Ödön követőjének mutatja őt, bár a neobarokktól még ezután sem fordult el teljesen, mint ezt az első városháza-pályaterv visszatérő elemei (szegmensíves oromzat) mutatják az 1907-ben épített Táby József-féle házon (Móra tér 4.). Ennek azonban már inkább a szecesszió (vele együtt a neobarokkot kiszorítani nem tudó lechneri magyaros stílus) városbéli megjelenése szempontjából van jelentősége. A város építészetében 1907 jelent igazi korszakhatárt. Nemcsak, mert a középítkezések ebben az évben indulhattak meg a kormányváltás következtében (Félegyházára addig

145 Szerelemhegyi Tivadar az adományról éppen nem ír, a királynő szerepét a város történetének alakulásában mindazonáltal túlhangsúlyozza. (E túlhangsúlyozás az, ami a város közvélekedése is lehetett.) Szerelemhegyi tévesen közli a várossá válás dátumát (nem 1772-ban – Szerelemhegyi 1882, 167).

146 BKMÖL V. 175/b. I. 648/1903

állami támogatás nemigen érkezett), hanem mert a középítkezések stílusában egy modernebb irányzat jut érvényre. Vas József (1866–1910) Lechner Ödön stílusához igazodva már 1905-ben tervezte a városházát, aminek a felépítésére 1907 januárjáig semmi reményt nem láttak.¹⁴⁷ 1907 novemberében pedig építeni kezdték a szintén Lechner követő Constantinum római katolikus leánynevelő-intézetet a Schuster Constantin- és Kalmárné-féle alapokból,¹⁴⁸ amely Czigler Győző iskolatervének letéteményese. A városháza építését 1909 augusztusában kezdték meg, s így a középítkezésekben modernebb stílus lett az irányadó. 1910 után megszorodtak az építeni tervezett intézmények (a még mindig meg nem lévő újtemplomi plébánialak, vágóhíd, valamint kultúrpalota Morbitzer tervei szerint), az 1914-ben kitört világháború azonban mindezt megakadályozta.

Amint láttuk, a Kiskunfélegyházára érkező, a várossal jobb-rosszabb kapcsolatokat ápoló építésszek az 1900 körüli években elkezdtek kialakítani az egyre jobban modernizálódó kisváros építészeti arculatát. Hatásuk szinte felmérhetetlen még akkor is, ha az általuk tervezett épületek nem épültek meg, vagy közreműködésük elsősorban inkább műszaki jellegű volt. A szakemberekkel kapcsolatba kerülő, később esetleg építtetőként fellépő laikusok oldaláról nézve Morbitzer, Alpár, Czigler és Ziegler a városban felmerülő egyre speciálisabb igényeket kielégítő vállalkozó. A játékot azonban ketten játsszák: joggal tehető fel, hogy a tervező saját ambícióit zárójelbe téve, az esetenként szerényebb kivitelű épületeket a kisvárosi építési és gondolkodási viszonyokhoz igazította. Minderre a Kiskunfélegyházán igen kedvelt neobarokk jó példát szolgáltat. A legjellegzetesebb példák közé tartoznak az Attila u. 11., Arany János u. 19., dr. Holló Lajos u. 11., 13. számú, jelenleg ismeretlen tervezőtől származó, ismeretlen építési idejű házak. Ez a konzervatívabb jellegű stíluskövetés, ami elsősorban vályogfalú földszintes házak építésénél variáltan alkalmazott, de korlátozott formakincsből kialakított stukkódíszítésben, esetenként a klinker-téglás homlokzatkiképzésben nyilvánul meg az 1890–1900 körüli években, úgy látszik, az alföldi mezővárosok sajátos jellemzője.¹⁴⁹ A lakóházakon 1907 tájától jelentkező szecessziós stíluselemek egy jól körülírható módosabb polgári réteg építkezéseinél jelennek majd meg,

147 BKMÖL V. 171/a. Közgyűlési jegyzőkönyv, 1907. jan. 7.

148 BKMÖL V. 174/b. II. 513/1890

149 V. ö. Valkay Zoltán Zentáról írt véleményével („[...] a szecesszió Zentán széles körben gyökeret verni nem tudott. Ennek talán a megerősödött konzervatív lelkület, esetleg a vele egylényegűnek tartott, mozgalmas neobarokkos eklektika térhódítása az oka [...]” – Valkay 2002, 235); illetve Nagykőrös és Cegléd építészeti képével (Novák 1989, 293–638, különösen 453-tól).

s mert ők elsősorban a főbb útvonalakon vettek telkeket, a századforduló új utakat kereső építészete is előre látszik törni. Ez azonban már egy másik tanulmány témája lehet.¹⁵⁰

Felhasznált források

Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (BKMÖL)

- V. 171/a. Kiskunfélegyháza Város Képviselőtestületének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek (1872–1943)
- V. 174/b. Kiskunfélegyháza Város Tanácsának iratai. Közigazgatási iratok (1883–1893)
- V. 175/b. Kiskunfélegyháza Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Közigazgatási iratok (1872–1944)
- V. 188. Kiskunfélegyháza Város szabályrendeleteinek levéltári gyűjteménye (1878–1940)
- XV. 15. Kiskunfélegyházi tervrajzok gyűjteménye (a Kiskunfélegyházi Részlegben, rendezés előtt álló anyag)

Váci Püspöki és Káptalani Levéltár (VPKL)

- I. 1. d. Acta parochiarum, Kiskunfélegyházi Újplébánia iratai (1865–1940)

Egyéb kéziratoss forrás

Sarlós Boldogasszony-templom Historia Domusa. Sarlós Boldogasszony Plébánia

Bibliográfia

- Ács Piroska, „Keletre magyar” Az Iparművészeti Múzeum palotájának építéstörténete a kordokumentumok tükrében, Iparművészeti Múzeum, Bp. 1996.
- Bagyinszky Zoltán – Gerle János: *Alföldi szecesszió*, Debrecen, Tóth Könyvkereskedés- és Kiadó Kft., 2008.
- Bálint Zoltán: *Az ezredéves kiállítás architektúrája*, [Bécs], Schroll Antal és Társa műkiadása, 1897.
- Bánkiné Molnár Erzsébet: *Polgárok Kiskunfélegyházán 1890–1913* (Studia folkloristica et ethnographica, 38), Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1996.
- Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): *Kiskunfélegyháza helyismereti könyve*, Kiskunfélegyháza, K. Város Önkormányzata, 1992.

150 A szecesszió kiskunfélegyházi megjelenésének kutatását alapszakos szakdolgozatommal kezdtem meg. (*A szecessziós építészeti kezdetek Kiskunfélegyházán*, ELTE Művészettörténeti Intézet Könyvtára)

- Fekete János: A Kalmár-Kápolna, *Félegyházi Közlöny* 1994. aug. 2. 4.
- Fekete János: *Kiskunfélegyháza utcanevei*, Kiskunfélegyháza, K. Város Önkormányzata, 2001.
- Mészáros Márta (szerk.), *Félegyháza anno... Képeslapok és fényképek a régi Félegyházáról*, szerk., Kiskunfélegyháza, Kiskun Múzeum Baráti Köre, 2009.
- Gábor Eszter: Mi is az a modern renaissance?, *Enigma* 61 (2009), 162–171.
- Gelléri Mór: *Mit jelent és milyen lesz az ezredéves kiállítás? Vázlatos kép a jövőből*, (Iparosok Olvasótára), Budapest, Lampel Róbert kiadása, 1894.
- Gerle János, szerk., *Lechner Ödön (Az építészet mesterei)*, Holnap Kiadó, Bp. 2003.
- Gerle János – Kovács Attila – Makovecz Imre: *A századforduló magyar építésze*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó–Bonex, 1990.
- Hajós György – Kubinszky Mihály – Vámosy Ferenc: *Alpár Ignác élete és munkássága*, Építésügyi Tájékoztatói Központ Kft, Bp. 2005.
- Kállainé Vereb Mária (szerk.), *A 250 éve felszentelt kiskunfélegyházi Sarlós Boldogasszony-templom története 1743–2011*, Sarlós Boldogasszony Plébánia, Kiskunfélegyháza 2011.
- Kiss Lajos – V. Szinnyai Katalin: *A magyar építőmesterek és Budapest építészeti öröksége*, Budapest, 1997.
- Korbonits Dezsőné: Gondolatok Kiskunfélegyháza városrendezési problémáiról, *Városépítés* 10 (1971/3), 20–21.
- Kőfalvi Tamás – Kőfalviné Ónodi Márta (szerk.), *A 200 éves kiskunfélegyházi Móra Ferenc Gimnázium emlékkönyve 1809/1810–2009/2010*, Kiskunfélegyháza, Móra Ferenc Gimnázium, 2011.
- Kőfalviné Ónodi Márta: *A lányoktatás kezdetei Kiskunfélegyházán, = Bács-Kiskun megye múltjából* 23 (2009), szerk. Gyenesei József, Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 2009, 163–183.
- Kőfalviné Ónodi Márta: „A Szent István templom története 1808–1908”, in: *A kiskunfélegyházi Szent István Plébánia 125 éve 1885–2010*, szerk. Kállainé Vereb Mária – Kőfalviné Ónodi Márta, Kiskunfélegyháza, Szent István Plébánia, 2010, 19–72.
- Piotr Krakowski,– Jacek Purchla (szerk.), *Art Around 1900 in Central Europe. Art Centres and Provinces*. International Conference 20–24 October 1994, szerk., Cracow 1999.
- Lyka Károly: Szecessziós stílus – magyar stílus, *Művészet* 1 (1902), 164–180.

- Magyar Vilmos: *Az ismeretlen Alpár Ignác*, Budapest, Stephaneum, 1929.
- Magyar Vilmos: *Alpár Ignác élete és működése II. rész. Út a hírnév felé (1882-1896)*, Budapest, Stephaneum, 1933.
- Magyar Vilmos: *Alpár Ignác élete és működése (III-IV. rész)*, Budapest, Budapesti építőmesterek ipartestülete kiadása, 1935.
- Németh Lajos (szerk.): *Magyar művészet 1890–1919*, I, (A magyarországi művészet története, 6), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.
- Novák László: *A három város építészete*, Nagykőrös, Arany János Múzeum, 1989.
- Novák László: *Kerámia Nagykőrösön*, (Az Arany János Múzeum kiállítási monográfiái, 3), Nagykőrös, Arany János Múzeum, 1999.
- Péterné Fehér Mária (szerk.), „A puszták metropolisza” *Kecskemét városképének alakulása a 19. század végén, 20. század elején a tervrajzok tükrében*, (kiáll. vezető, Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára), Kecskemét 2003.
- Rosch Gábor: *Alpár Ignác építészete*, Budapest, Enciklopédia Kiadó, 2005.
- Szikszai Szilvia: „A kiskunfélegyházi szakrális emlékek”, in: *Köztéri szakrális kisépítmények*, szerk. Grynaeus Tamás, Szeged–Budapest, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék – Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2008, 121–132.
- Török Brigitta: „A Sarlós Boldogasszony-templom története 1899–1951” = Kállainé Vereb Mária (szerk.), *A 250 éve felszentelt kiskunfélegyházi Sarlós Boldogasszony plébániatemplom története (1743–2011)*, Kiskunfélegyháza, Sarlós Boldogasszony Plébánia, 2011, 93–134.
- Urbán Miklósné: *Nevezetes épületek, szobrok, emléktáblák, emlékművek, egyéb építmények Kiskunfélegyházán*, Kiskunfélegyháza, Petőfi Sándor Városi Könyvtár, 2005.
- Szerlemhegyi Tivadar: *Kis-kun-félegyháza monographiája*, Nagykőrös, szerző kiadása, 1882.
- Valkay Zoltán: *Zenta építészete*, Újvidék–Zenta, Fórum Könyvkiadó, 2002.
- Winkler Gábor: „Városépítészet a historizmusban”, = *A historizmus művészete Magyarországon. Művészettörténeti tanulmányok*, szerk. Zádor Anna, Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 1993, 31–48.